

cipio loentus sum : *Usquequo clamabo, et non exau-* A *laudabo æquitatem ejus, et cantores cæteros meo*
dies? vociferabor ad te vim patiens, et non salvabis? carmine superabo.
 et de justitia ejus judicioque causatus sum : postea

S. EUSEBII HIERONYMI

STRIDONENSIS PRESBYTERI

COMMENTARIORUM

IN

SOPHONIAM PROPHETAM

LIBER UNUS.

Prologus.

671-672 Antequam Sophoniam aggrediar, qui nonas est in ordine duodecim prophetarum, respondendum videtur his qui me irridendum æstimant, quod [*Al. quomodo*] onissis viris, ad vos scribam potissimum, o Paula et Eustochium. Qui si scirent Oldam, viris tacentibus, prophetasse, et Debboram judicem pariter et propheten, hostes Israel, Barac timente, superasse (*Judic. iv*): et Judith et Esther, in typo Ecclesiæ, et occidisse adversarios, et periturum Israel de periculo liberasse: a numquam post tergum meum manum curvarent in ciconiam. Taceo de Anna et Elisabeth, et cæteris sanctis mulieribus, quarum velut siderum igniculos, clarum Mariæ lumen abscondit. Ad gentiles feminas veniam, ut et apud sæculi philosophos videant animorum differentias quæri solere, non corporum. Plato inducit Aspasiam disputantem: Sappho cum Pindaro scribitur, et Alcæo: Themista inter sapientissimos Græciæ philosophatur: Corneliam Gracchorum, id est, vestram, tota Romanæ urbis turba miratur: Carneades eloquentissimus philosophorum, acutissimus rhetorum, qui apud consulares viros et in Academia plausus excitare consueverat, **673-674** non erubuit in privata domo, audiente matrona, de philosophia disputare. Quid referam Catonis filiam, Bruti conjugem, cujus virtus facit ne patris marique constantiam tantopere miremur? Plena est historia tam Græca quam Latina virtutibus femina-

rum, et quæ integros libros flagitent [*Al. flagitet*]. Mihi tantum, quia aliud operis incumbit, in fine prologi dixisse sufficiat, Dominum resurgentem primum apparuisse mulieribus (*Mat. xxviii, et Luc.*), et apostolorum illas fuisse apostolas, ut erubescerent viri non quærere, quem jam fragilior sexus invenerat.

(Cap. I. — Vers. 4.) **673** Verbum Domini quod factum est ad Sophoniam filium Chusi, b filii Godolice, filii Amariæ, filii Ezechie; in diebus Josiæ, filii Ammon regis Juda. LXX similiter. Tradunt Hebræi cujuscumque prophetæ pater aut avus ponatur in titulo, ipsos quoque prophetas fuisse. Unde et Amos c unus de duodecim prophetis, qui dixerat: *Non sum propheta, nec filius prophetæ: sed pastor caprarum, vellicans sycamina* (*Amos vii, 14*), patris nomen in titulo non habet. Hoc si verum est, Sophonias propheta, quem nunc conamur exponere, d nomine, ut ita dicam, prophético, et gloriosa majorum suorum stirpe generatus est; habuit enim patrem Chusi, avum Godoliam, proavum Amariam, atavum Ezechiam: et talem quadrigam ipse velut extremus auriga complevit. Nomen Sophoniæ alii *speculam*, alii *arcanum Domini* transtulerunt. Sive igitur specula, e sive absconditum Domini interpretetur, utrumque prophetæ convenit. Dicitur enim et ad Ezechiel: *Fili hominis, speculatorem te posui domui Israel* (*Ezech. iii, 17*). Et in alio loco: *Non*

d Huic simile est quod legitur apud Persium Satira 1, Janum nulla ciconia pinsit a tergo. Id est nemo digitis dexteræ manus in unum collectis ad instar rostri ciconiarum, ridet. Manum itaque curvare post tergum in ciconiam, idem est, ni fallor, ac ridere aliquem digito sive manu curvata ad instar colli ciconiarum. In uno codice ms. S. Germani nostri a Pratis legimus *manum mitteret in ciconiam*. MART. — Irridendi modum, quem et Epist. 125 ad Rusticum, num. 18, notat: *si subito respexeris, aut ciconiarum deprehendes post te colla curvari, aut, etc.*

d Ex Persii Satira 1:

O Janus, a tergo, quem nulla ciconia pinsit, etc.

b Peccat Martian. qui verba, *filii Godolice*, quæ præferunt libri omnes, supine satis prætermittit.

c Regin. ms., *Amos unum de duodecim*, et consequenter, *non habere*. Pro *non sum*, quoque ponit, *non eram*.

d Ferme rectius habet Regin. ms. *canone pro nomine*: pessime autem Martian. legerat cum addito, *qui nomine*.

e Interserit idem ms., *sive arcanum*.

faciet Dominus quidquam, nisi revelaverit disciplinam suam servis suis prophetis. Et novi Psalmi titulus, pro absconditis filii interpretatur. Iste ergo propheta, qui erat in specula et in sublimibus constitutus, et noverat mysteria Domini, filius erat Chusi (qui interpretatur humilitas, vel *Æthiops meus*, de quo postea tractabimus), habebat quoque avum Godoliam, qui dicitur *magnitudo Domini*, et proavam Amariam, qui et ipse vertitur in sermonem Domini : et atavum Ezechiam, qui sonat *fortitudinem Domini*. De fortitudine itaque Domini, natus est sermo Domini, et de sermone Domini nata est magnitudo Domini, et de magnitudine Domini nata est humilitas. **674** et cum pervenerit aliquis ad perfectum, dicat : *Non sum dignus vocari apostolus* (I Cor. ix). Et illud in Psalmis : *Domine, non est exaltatum cor meum, neque elati sunt oculi mei* (Ps. cxxx, 1). Hucusque quasi prono lapsu, et per plana currentes, in eo quod Chusi etiam *Æthiops meus* interpretatur, impegimus. Nam post tantas virtutes quomodo nomen *Æthiopsis* sonare poterit in laudem? Et siquidem Scriptura dixisset Chus, id est, *Æthiops*, videbatur indissolubilis quæstio; Chus quippe natus est de Cham. Sed in eo quod ait, Chusi, hoc est, *Æthiops meus*, videtur sonare mysterium : quod ille qui quondam *Æthiops* fuerat, versus in poenitentiam (secundum illud quod dicitur : *Æthiopia præveniet manus ejus Deo* (Ps. lxxvii, 32). Et in alio loco (Ps. lxxi, 9) : *In conspectu ejus procident Æthiopes*) dicat cum sponsa in Cantico canticorum : *Nigra sum, sed [Al. ei] speciosa filia Jerusalem* (Cant. i, 4). Legimus et in Jeremia Abdimeleæ eunuchum *Æthiopem* placuisse Deo (Jer. xxxviii) : et in Actis apostolorum *Æthiopem eunuchum reginæ Candaciæ* tantum habuisse studium Scripturarum et Legis Dei, ut in vehiculo legeret : et ad adorandum Dominum in Templo ejus veniret Jerusalem (Act. viii, 9). Unde talis fides digno præmio coronatur, et mittitur ad eum Philippus evangelista, statimque docetur, credit, baptizatur, et salvus est. Et non solum eunuchus; sed cum additamento viri ponitur, eunuchus vir *Æthiops*. Quia enim eunuchus erat Christi, et se eunuchizaverat propter regnum cælorum, propterea viri vocabulum non amiserat. Recte quoque Sophonias quasi filius Chusi, id est, *Æthiopsis*, in consequentibus libris de poenitentia scribit *Æthiopum* : *Trans flumina, inquit, Æthiopiæ, inde deferent hostias mihi*. Hæc de genealogia Sophonias, **675** qui prophetavit in diebus Josiæ. Quomodo autem dies dicuntur Eliæ hi qui ab eo illuminati sunt : ita et dies Josiæ qui se levaverat ad Dominum (quia Ja-

sias interpretatur *elevasio Domini*) et fuit vir justus, et de laudibus ejus, Regnorum quoque et Paralipomenon scribit historia (IV Reg. xxiii, et II Paral. xxxiv). Et habuit patrem Ammon, avum Manassen (IV Reg. xxi). Legimus, Manassen post multa scelera, et post captivitatem in Babylone, egisse poenitentiam, et ad meliora conversum Domini misericordiam consecutum. ^a Unde et fidei suæ, per quam crederat Deo, filium vocavit *ἐπώνυμον*, id est, Ammon; siquidem *ἄμμων* (ἄμμων) fides interpretatur. Simulque considera, quod nequaquam ut supra reges decem tribuum, id est, reges Israel ponantur; sed reges tantum Judæ. Jam enim decem tribus ab Assyriis sub rege Ezechia patre Manassæ deductæ fuerant in captivitatem (IV Reg. 17). Hoc in prologo et in titulo Sophonias generationis et temporis. Nunc videamus quid ipsa quoque prophetia contineat.

(Vers. 2, 3.) *Congregans congregabo omnia a facie terræ, dicit Dominus, congregans hominem et pecus, congregans volatile cæli, et pisces maris : et ruinae impiorum erunt, et disperdam homines a facie terræ, dicit Dominus. LXX : Defectione deficiat a facie terræ, dicit Dominus : deficiat homo, et jumenta : deficiat volatile cæli, et pisces maris : et informabuntur impii : et auferam iniquos a facie terræ, dicit Dominus. ^b Hoc quod posuimus in Septuaginta, et infirmabuntur impii, de Theodotionis translatione additum est : pro quo Symmachus interpretatus est, et ^c scardala cum impiis, ut subaudiatur, congregabuntur, sive deficiat : Quinta autem editio, et infirmas cum impiis deficiat. Debemus ergo, consuetudinem nostram sequentes, primum historiam texere, et postea de sublimioribus disputare. Extremum quippe regnum duarum tribuum, quæ vocabantur Juda et Benjamin, sub Jechu fuisse, nulli dubium est. Hic enim interfecit, filii ejus qui postea regnaverunt, et nepotes, non tam regibus credendi sunt, quam ludibrio habiti fuisse ab Ægyptio rege, et Chaldæis, et variis captivitatibus, meritisque eruciat. Quia igitur populus poterat se exornare **676** in regibus malis, et dicere : Nos volumus servire Deo, sed prohibemur a regibus, datur rex justus, quo zelante zelum Domini, et populo nihilominus in idolorum cultu perseverante, justa ire causæ profertur a Domino, et prophetaur de aversione Jerusalem, et captivitate Judæ, et victoria Nabuchodonosor. Dicitque Dominus per prophetam : Nequam ultra tribuam poenitentiam; sed a facie terræ universa consumam : non homo, non jumentum, non volatile, non pisces maris remanebunt. Iam quippe Domini etiam bruta sentiunt animalia : et*

^a Contra fidem omnium exemplarium mss. Erasmus et Marianus Hebraicum nomen *ἄμμων* Amon, pro Græco *ἐπώνυμον*, nobis obtrudunt, tollentes pulcherrimam Hieronymi sententiam qua statuit Manassen regem post suam poenitentiam filium vocasse Amon, propter fidem per quam Deo credidit. Vocavit igitur filium cognomine suæ fidei, hoc est, Eponymon : quia Hebraice Amon, sive Amuna fides dicitur, ut idem Hieronymus interpretatur. MART.

^b Addunt iidem editores textum ex Hebræico, *et ruinae impiorum erunt*. Quod in nullo reperitur codice manuscripto, superfluum quoque additum, præter lector intelliget. MART.

^c Corrupte nunc ipse Regius, ms, et in scardala erunt impii : scilicet *καὶ τὰ σκάρδα ἐν ἁρτίων* scriptum a Symmacho, Barberinij Hexaplaris codex est auctor.

vastatis urbibus, hominibusque interfectis, solitudinem et raritatem bestiarum quoque fieri et volatiliū pisciumque, ^a testis Illyricum [Mss. Illyricus] est, testis Thracia, testis [Al. teste] in quo ortus sum, ^b solum, ubi præter cælum et terram et creescentes vepres, et condensa silvarum, cuncta perierunt. Hoc autem, inquit propheta, accidet, quia impiorum fuit nimia multitudo. Corruent itaque impii et disperdentur homines, et erit solitudo super faciem terræ. Sed et de consummatione mundi id ipsum accipere possumus: quod et homines, et pecora, et volatilia, et pisces maris et universa deficiant, et infirmentur impii, et tollatur iniquitas a facie terræ. Quod si voluerimus et altius aliquid intelligere (propter hoc quod dicitur a Septuaginta, *Defectione deficiat a facie terræ*) ^c et defectionem in bonam partem accipere juxta illud: *Et deficiens mortuus est Abraham in senectute bona, senex et plenus dierum, et appositus est ad populum suum* (Genes. xxv, 8), et de his quæ de Isaac et Jacob Scriptura refert) videmus quomodo defectione deficiant a facie terræ, et hoc eos implere præceptam: Qui habentes conversationem in cælis, et in carne, non secundum carnem militantes, eo quod sciant illos qui in carne vivunt, Deo placere non posse, quantum in se est omnia agunt ne sint in carne, sed in spiritu, et a terra recedentes aiunt: *Consuscitavit, et considerare nos fecit in cælestibus in Christo* (Rom. viii). Quod si aliquis opposuerit adversum hoc quod in bonam partem accepimus, *defectione deficiat a facie terræ*, illud quod de Ismael scriptum est: **677** *Hi sunt anni vitæ Ismael, centum triginta septem, et deficiens mortuus est, et est appositus ad genus suum* (Gen. xxv, 17): respondebimus ei primum, et ipsum Ismael filium esse Abrahami, et accepisse dona et partes a patre, secundum mensuram suam: deinde absolute scriptum, *deficiens mortuus est*, et non addi (quod scriptum est de Abraham) *in senectute bona, senex et plenus dierum, et appositus est ad populum suum*. Sive de Isaac: *Fuerunt autem dies Isaac quos vixit, anni centum octoginta quinque, et deficiens Isaac mortuus est, et appositus est ad genus suum senex et plenus dierum* (Ib. xxv, 28, 29). Nec non et de Jacob: *Et cessavit Jacob præcipiens filiis suis, et levans pedes super lectum defecit, et appositus est ad populum suum* (Gen. xlix, 32). Ex quo intelligimus aliud esse tantum deficere, et aliud cum defectione plures pariter habere virtutes. Quod autem præfatum dixerat generaliter, *defectione deficiat a facie terræ*: postea in partes divisit Scriptura divina, deficiat homo, et jumentum, deficiant volatilia cæli,

et pisces maris. Quatuor sunt quæ jubentur deficere, primum homo rationalis, deinde tria quæ subjecta sunt homini, jumenta, et volatilia, et pisces quæ pulo et in octavo psalmo ponit: *Insuper et pecora campi: volucres cæli et pisces maris, qui perambulans semitas maris* (Psalm. viii, 8). Quod autem primum dixerat, ovem et boves universas, quasi præcipua de jumentis separavit, et cum his quæ manere [Al. remanere] jumenta numerare ea voluit. Deficiat itaque homo, deficiant jumenta, deficiant volatilia cæli, deficiant pisces: et non dixit, deficiant bestie, deficiant reptilia terræ. Hæc enim non debent deficere, sed perire; verum deficiant ea quæ possunt habere correctionem. Quomodo defecerunt Sara muliebris, et jubetur Abraham ut audiat quæcumque Sara præceperit (Genes. xviii; xxi). Deficit quis et homo, si contemnat humana, et non ultra moriatur ut homo, et audiat: *Ego dixi, didicistis* (Ps. lxxxi, 6). Deficit alius ut jumentum, qui ad [Al. in] altiora conscendens ^d non accitatur sermone prophético: *Homini, cum in honore esset, non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus, et similitis* [Al. assimilatus] *factus est illis* (Ps. cxviii, 21). Deficit quasi **678** volatile cæli, qui facit sibi penas aquilæ, et revertitur ad domum præceptoris sui dives, et omnem deserens paupertatem (Prov. xxiii). Deficit quasi piscis maris, qui comprehensus argentis Domini, cum bonis piscibus separatur (Matt. xiii). Cum hæc juxta præceptum Domini fuerint perpetrata, infirmabuntur impii, non habentes tantum roboris quantum prius. Sed et tollentur iniqui, non dixit, *occidentur*; sed, *tollentur*, ut ad meliora conversi, de impietate et iniquitate, ad pietatem, justitiamque translati, incipiant esse quod ante non fuerant. Hæc secundum tropologiam. Debemus enim et Majorum interpretationem ponere. Jam [Al. Tamen] in lectoris arbitrio erit, utrum severitatem, an clementiam velit sonare quæ dicta sunt.

(Vers. 4 seqq.) *Et extendam manum meam super Judam et super omnes habitatores Jerusalem: et disperdam de loco hoc reliquias Baal, et nomina ædituorum cum sacerdotibus, et eos qui adorant super tecta militiam cæli, et adorant et jurant in Domino, et jurant in Melchom: et qui avertuntur de post tergum Domini, et qui non quæsierunt Dominum nec investigaverunt eum. LXX: Et extendam manum meam super Judam, et super omnes qui habitant Jerusalem: et auferam de loco hoc nomina Baalim, et nomina sacerdotum cum sacerdotibus, et eos qui adorant super tecta militiam cæli, et eos qui jurant in Domino, et jurant in rege suo, et eos qui declinant a Domino, et qui non requirunt Dominum, et qui non retinent Dominum.*

^a Omnes mss. codices retinent vocem *Illyricus*; sed hanc dubie imperitiâ veterum exscriptorum, qui nescierunt *Illyrim* dici *Illyricum* neutro genere, non *Illyricus* masculino, quando pro provincia et regione accipitur. MARTIAN.

^b Stridon, quod oppidum Dalmatiae, Pannoniæque confinium fuit. De hac Hieronymi patria, multa nobis in ejus Vita dicta sunt.

^c Addit Regin. ms., *possumus*; sed verus sensus

ab inferiore *videbimus* pendet.

^d Errore eo sensu, quod et notatum Victorio fuerat, negandi particulam Martiani. tacet. Si enim deficit quis ut jumentum, cum ad altiora conscendit: ergo non potest accusari sermone prophético, si deficit esse jumentum. Exponit enim mystice quid sit deficere esse, vel hominem, vel jumentum, vel volatile, vel piscem. Mss. hostri post Victor. resituant.

Post impiorum ruinas, et iniquorum ablationes a facie terræ, consequenter adversus Judam et adversus Jerusalem ex persona Domini dicitur: *Et extendam manum meam super Judam et super omnes habitatores Jerusalem* (extensio quippe manus gestum percipientis ostendit): *et disperdam de loco hoc reliquias Baal*: Non quod secundum LXX nomina Baalim penitus eradenda sint; sed quod ^a juxta Hebraicum cultores ejus e populo qui pauci de cæde hostium remanserant in Juda et Jerusalem, se comminetur auferre. Nomina quoque ædituorum cum sacerdotibus, quia in tantam Judas **679** et Benjamin venerant impietatem, ut in Templo Domini (juxta quod scribit Ezechiel, et Regnorum quartus liber ostendit) statuum Baal, ^b quam imaginem Zeli Dominus vocat, statuerint, et in eodem sanctuario idola et Dominum pariter venerati sint (*Ezech. viii*). Unde signanter idolorum sacerdotes, non sacerdotes, sed ^c *τεμενίτας*, id est, ædituos, vel fanaticos appellavit (*IV Reg. x et xvii*), quod Hebraice dicitur *אֲחֻזַּמַּרִּים* (*הכזרים*). Et ædituos ergo et sacerdotes quondam Dei, et eos qui in Jomatribus adorabant militiam cæli, solem et lunam et astra reliqua, et qui jurabant in nomine Domini, et in nomine idoli Ammonitarum Melchom (quod a LXX in *regem* versum est) auferet Dominus de loco Jerusalem, sive disperdet, *ἀπό τοῦ οὐνοῦ* enim subauditur. *Et disperdam de loco hoc reliquias Baal, et disperdam nomina ædituorum cum sacerdotibus, et disperdam eos qui adorant super tecta militiam cæli, et disperdam eos qui adorant et jurant in Domino, et jurant in Melchom, et disperdam eos qui avertuntur, sive declinant de post tergum Domini, et qui non quærunt eum, sive non retinent*. Advertuntur autem post [*Al. de post*] tergum Domini Israel, qui relinquentes cultum ejus jurant in Melchom, et adorant militiam cæli, et venerantur Baal idolum Sidoniorum. Hucusque historiae sensus expositus est: videamus et anagogen. Propter Dominum qui de tribu Juda ortus est, et propter Jerusalem in qua regnavit Judas, hoc est, Dominus atque Salvator, dicamus quando multiplicata fuerit iniquitas, et refrixerit charitas multorum, et veniente Domino, rara fides apparuerit in terra, infantum ut tententur etiam electi Dei (*Matth. xxiv, Luc. xviii*): tunc ex-

tendere Dominum ad supplicia peccatorum manum suam super Judam, qui sibi videtur nomen Domini confiteri, et super Jerusalem, Ecclesiam quæ ex pace sortita vocabulum est, et auferre de Ecclesia nomina Baalim, quod interpretatur *in sublimioribus*. Auferet autem Dominus nomina vanæ gloriæ et admirationis falsæ, quæ versantur in Ecclesia, in qua juxta Jacobum, ^d honoratur annulum aureum habens, et contemnitur pauper, **680** cum ad adventum judicis et senatoris, et in commune omnium divitum, plebs universa consurgit, et sancto pauperi ne standi quidem inter catervas potentium, et consessiones eorum tribuitur locus; sed et nomina sacerdotum cum sacerdotibus qui frustra sibi applaudunt in episcopali nomine, et in presbyterii dignitate, et non in opere (*Jacob. ii*). Unde signanter non ait, *et opera sacerdotum cum sacerdotibus*, sed, *nomina*: qui tantummodo falsa nomina præferunt dignitatum, et malis operibus sua nomina destrunt, et eos qui adorant super tecta militiam cæli, qui elevantur adversus scientiam Dei; et omne quod geritur in sæculo, actam sibi scientiam pollicentes, referunt ad ortus stellarum et occubitus, et mathematicorum sequuntur errores, et eos qui adorant Dominum et Melchom, qui sæculo pariter et Domino putant se posse servire, et duobus dominis satisfacere, Deo et mammonæ: qui militantes Christo, obligant se negotiis sæcularibus, et eandem imaginem offerunt Deo et Cæsari, et cum Christi sacerdotes se esse dicant, filios suos consecrant *Melchom*, id est, *regi suo* (*II Tim. ii*). Recte enim habent regem hominem, qui regem Dominum perdidit, et qui per mala opera declinant a Domino, et non requirunt eum, retinent sua peccata fugientem. Si quis autem voluerit juxta interpretationem nominum Judæ et Jerusalem super anima uniuscujusque hoc ipsum intelligere, non errabit, quod auferat Dominus universa quæ diximus, vel in consummatione mundi, vel in singulorum exitu, quando audient: *Stulte, hac nocte auferetur anima tua a te* (*Luc. xii*). Et extendat manum suam super eum, qui Dominum ^e non confitetur, et super eum qui sensum pacis se habere jactat, ut auferat atque disperdat de tali Jerusalem omnem superbiam, et falsos in Deum cal-

^a Verba juxta Hebraicum Regim. ms. ignorat.

^b Imperite legunt editores ante nos, *quam imaginem cæli Dominus vocat*. Quod falsissimum est, cum idolum Baal Dominus numquam vocaverit imaginem cæli, sed idolum sive imaginem Zeli (*Ezech. viii, 3, v, 8*). S. Cygiranni codex ms. retinet quoque vocem *idolum* hoc loco, quam *idolum Zeli Dominus vocat*; alii legunt, *imaginem*. Scio tamen *Ezech. viii* cap. ex Theodotione *imaginem cæli* positum fuisse. MART. — Confer quæ ad Commentar. in Ezechiel. cap. viii, col. 83, observamus not. a.

^c Restitutionem hujus loci noluit Erasmus sibi permittere; conjicit vero legendum *ὑποσάβρας*: Marianus Erasmo audacior, sed non diligentior in lectione manuscriptorum librorum, totum Hieronymi contextum subvertere ausus est, et pro Græcis Hebraica verba substituere hoc modo: *Unde signanter idolorum sacerdotes, non הכזרים, id est, sacerdotes, sed ædi-*

tuos vel fanaticos appellavit. Quam depravationem nemini condonandam vocat ipse restitutionem contra fidem omnium codicum mss. qui retinent quod ms. edidimus. Porro nomen *τεμενίτας* vel *τεμενίτας* apud Suidam significat *ædituos*, sive eum qui degit in locis diis sacro; *τεμενί* enim apud Hieron. in c. vi. Ezechielis et apud eundem Suidam sunt *templa, sacella, delubra et luci*; *τεμενί*, quoque dicitur *ædituos et loci custos*. MART. — Reponimus ex nostris ms. *τεμενίτας* recte a *τεμενίτας*: minus enim probatur quod Martian. legit, *τεμενίτους*, a *τεμενίτας*, quæ Græca vox non videtur.

^d Vulgati antea veneratur. Mox etiam pro *consessiones* retinent *consessionis*: ms. Regiæ, *inter calavas, et compressiones*.

^e Idem Regim. ms. absque negandi particula, *qui Dominum confitetur*.

tus, et variorum errores dogmatum, et servitatem in Deum pariter et mundum, et per quotidiana peccata, aversionem a Domino et neglectum in Deum.

(Vers. 7.) *Silete a facie Domini Dei, quia juxta est dies Domini, quia præparavit Dominus* **681** *hostiam: sanctificavit vocatos suos.* LXX: *Timete a facie Domini Dei, quia juxta est dies Domini, quia præparavit Dominus victimam suam: sanctificavit vocatos suos.* Pro eo quod LXX transtulerunt, *timete*, et nos posuimus, *silete*,^a in Hebræo interjectio est imperantis silentium, qua sæpe utuntur et Comici; sed et absolute præcipitur in cunctis silentium, quod dies ventura sit Domini. Diem autem Domini, diem intelligamus captivitatis et ultionis in populum peccatorem, et hostiam subversionis Jerusalem, et sanctificationem eorum quos dedicavit interfectioni, secundum illud quod dicitur in Jeremia: *Sanctifica eos in die interfectionis eorum* (Jerem. xii, 3). Et est sensus: Venit contra impium populum olim prædicta captivitas, jam prope est. Sub Josia enim rege prophetia textitur: hoc interfecto, timete a facie Domini Dei, quia juxta est dies Domini, quia præparavit Dominus victimam suam, sanctificavit vocatos suos. Tota vastitas venit, de qua et in Ezechiel: *Venit, inquit, finis: finis venit* (Ezech. vii, 2), et cætera. Hæc mihi victima placet, has mihi hostias sanctificavi. Potest autem hoc quod ait, *sanctificavit vocatos suos*, et de Babylonis accipi, quos in ultionem populi etiam servos suos vocat, vindicantes injuriam suam. *Vocavi*, inquit, *Nabuchodonosor servum meum* (Jer. xxv, 9). Et in eodem volumine, non solum servum, sed columbam eum quoque vocat: *A facie gladii columbæ* (Ibid., 30). Porro secundum tropologiam, quia facies Domini est super facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum, et prope est dies judicii (quia ad comparisonem æternitatis omne hujus sæculi tempus breve est) sive exitus singulorum: timeant omnes, et sileant, ne facies Domini (de qua sanctus ait (Ps. iv, 7): *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine*) peccatorum fennum, stipulam, ligna consumat. Præparavit enim Dominus hostiam suam, totum Levitici mysterium, quando per ignem et effusionem sanguinis, et veram oblationem salvi fient, qui salvandi sunt, et sanctificabuntur vocati. Quidam de nostris, diem Domini et hostiam ejus, et sanctificationem vocatorum, in adventu Salvatoris intelligunt, quando immolatus est **682** *Agnus*, et in sanguine ejus sanctificati sunt apostoli, et cæteri qui per eos vocati sunt.

(Vers. 8, 9.) *Et erit in die hostiæ Domini, visitabo*

A super principes, et super filios regis, et super omnes qui induti sunt veste peregrina. Et visitabo omnem qui arroganter ingreditur super limen in die illa: qui complent domum Domini Dei sui iniquitate et dolo. LXX: *Et erit in die hostiæ Domini, et ulciscar super principes, et super domum regis, et super omnes qui induti sunt vestimentis alienis: et ulciscar super omnes manifeste, qui sunt in vestibulis in die illa, qui complent domum Domini Dei sui impietate et dolo.* In die Judaicæ captivitatis, quando totus populus immolandus est, visitabit Dominus, et super principes qui mane bibebant siceram, et super filios regis, vel omnes de stirpe regia, vel certe proprie filios Josiæ, quos vel occisos vel captos legimus, et super omnes qui induti sunt veste peregrina, hoc est, qui pro Dei cultu venerati sunt idola. Et super omnes qui arroganter ingrediuntur super limen in die illa, hoc est, adversum superbos, qui cum quodam fastu et dignitatis supercilio, gradus templi et sanctuarii limen ascendunt. Porro quia in eo ubi nos interpretati sumus, *qui arroganter ingrediuntur super limen*, potest intelligi secundum Hebraicum, *qui transiunt limen*: et hoc historicè sentiendum est, *vindicabo super eos*, qui juxta Regnorum primum librum non calcant limen idolorum, superstitionibus servientes, qui repleverunt domum [Al. templum] Domini Dei sui non solum idolorum cultu, sed iniquitate et scelere et omni mendacio, ut ad errorem religionis iniquitas quoque in subjectos et in proximos mendacium jungeretur. Sed quia semel et tropologicè exponere cœpinus: Visitabit Dominus in adventu et passione Salvatoris, id est, in die hostiæ Filii sui super Pontifices et Sacerdotes populi Judaici, et super domum regiam. Usque ad illud enim tempus perseveraverunt reges^e Judæ de stirpe David, secundum prophetiam Jacob: *Non deficiet princeps ex Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est, et ipse erit expectatio gentium* (Genes. xlix, 10). Post hostiam enim **683** *Domini ablatum est regnum a Judæis. Et super omnes*, inquit, *qui induti sunt vestimentis alienis*, qui recesserunt a protectione et indumento Dei, et suo errore cooperti sunt. *Et ulciscar super omnes manifeste qui sunt in vestibulis*, hoc est, qui egressi sunt de templo Dei: et cum deberent esse **D** *intrinsecus*, propter peccata sua egressi sunt foras, et de Ecclesia Dei recesserunt, adimplentes templum ejus impietate et dolo. Hoc intellectum sit in primo Salvatoris adventu. Quia autem de consummatione mundi et die judicii, quem omnes diem

silentium imperatur. MART.

^b In Victorii editione, *hoc interfecto, vastitas venit*, quatuor ferme, qui interseruntur hic, versibus prætermis-sis.

^c Ex vulgatis trium linguarum editionibus Scripturæ supplet Victor. *super*.

^d Victor. *ingrediantur limen*: tum Regn. ms., potest legi.

^e Nomen Judæ Regin. ms. tacet.

^a Ita legunt omnes codices sine voce Hebræa *חש*, *has*, quam Hieronymus dicit esse interjectionem imperantis silentium, et qua sæpe utuntur et Comici. Grammatici hodierni Hebræi volunt esse apocopen verbi *חש* *hissa*, quod significat *siluit*, reverentiæ causa; et positum *חש*, *has*, pro *חשח*, *hassch*. Porro quod ait S. doctor de interjectione imperantis silentium, non est intelligendum quasi *as* vel *has* sit interjectio apud comicos poetas; sed quod ipsi habeant similes in lingua sua interjectiones quibus

[Al. in die] interpretantur Domini, semel exposui-
mus: scire debemus, quod illo tempore visitet Do-
minus super principes, et super pastores, qui lac
de ovibus comedunt, lanasque ton dentes, non cu-
rant de contritione gregis, et super filios regis qui
se jactant Christianos, et quod regis Christi sint fi-
lii, gloriantur: et super omnes qui induti sunt ve-
stibus alienis. Vestis filiorum regis et principum in-
dumentum, Christus est [Al. Christi et accepimus],
quod accipimus in baptismo, juxta illud: *Induite
vos Christum Jesum (Rom. xiii, 14)*. Et: *Induite vos
viscera misericordiae, bonitatis, humilitatis, mansuetu-
dinis, patientiae (Col. iii, 12)*, et cætera. In quibus
præcipitur, ut induamur novo homine cœlesti,
juxta Creatorem nostrum, et projiciamus indumen-
tum veteris hominis cum operibus ejus (*Ephes. iv*).
Cum ergo debeamus talibus indui vestimentis, pro
misericordia induimur crudelitate; pro patientia,
impatientia; pro justitia, iniquitate. Et ut semel
dicam, pro virtutibus, vitis; id est, pro Christo, An-
tichristo. Unde dicitur de istius modi homine: *Et
indutus est maledictione sicut vestimento (Ps. cviii,
18)*. Vindicabit quoque Dominus manifestissime in
adventu suo, etiam super eos qui cum bonis operibus
in Ecclesia esse deberent, ejecerunt se ob conver-
sationem pessimam, et traditi Satanae versantur in
vestibulis, immo nec in vestibulis, sed ante vesti-
bulam: quod significantius Græce dicitur *ἐπι τὰ πρό-
πυλα*. Et super omnes vindicabit, qui variis iniqui-
tatis atque peccatis implent Ecclesiam, et impie-
tatis atque mendacio, et miscent sanguinem san-
guini. Quod si voluerimus hoc ipsum accipere super
animabus singulorum, principes et domum regis, in-
telligamus λογισμοῦ [Al. addit καὶ ἀσθάνσεως], id est,
cogitationes et sensus, et ipsam animam, quæ debet
esse hospitium 684 regis: et juxta superiorem ex-
positionem indumenta quoque aliena, et omnia quæ
sequuntur, referamus ad unumquemque credentium,
qui cum debuerant induti esse Christo, et semper
versari intrinsicè, variis se peccatorum operuerunt
vestimentis, et egressi de Ecclesia, id est, congrega-
tione sanctorum, pro virtutibus impleverunt templum
corporis sui iniquitate et dolo.

(Vers. 10.) *Et erit in die illa, dicit Dominus, vox
clamoris a porta piscium, et ululatus a secunda, et
contritio magna a collibus. LXX: Et erit in illa die,
dicit Dominus, vox clamoris de porta compungentium,
et ululatus a secunda, et contritio magna a collibus.*
In die hostiæ Domini quando extenderit manum
suam super Judam et super omnes habitantes Jeru-
salem, et hostilis eam vallaverit exercitus, erit vox
clamoris a porta piscium et ululatus a secunda, et
contritio magna a collibus. Portam piscium eam
vocabant, quæ Diospolim ducit et Joppen, et vicinior
mari erat inter cunctas vias Jerusalem, de qua
et Esdras refert: *Portam vero piscium ædificaverunt
filii Asnaa, ipsi tæxerunt eam, et statuerunt valvās,*

et seras et vectes (II Nehem. iii, 3). Quod autem ait,
et ululatus a secunda, secundi muri, in eodem cli-
mate portam significat, de qua et in Regnorum libro
scriptum est: *Et iit Helchias Sacerdos, et Ahikam,
et Achabor [Al. Achobor], et Saphan, et Asaias ad
Qldam propheten, uxorem Sellum filii Thevæ, filii
Haras, custodia vestium, et hæc, habitabat Jerusalem
in secunda (IV Reg. xxii, 11)*. Contritionem autem
magnam a collibus de mente Sion et excelsiore ur-
bis parte loquitur: quia cum altiora et arx civitatis
fuerint occupata, facilius est in prona descensus.
Si autem diem illam quam Dominus comminatur,
diem iudicii ut supra voluerimus accipere, eo tem-
pore quando Vetustus dierum sessurus est, et ape-
riendi libri, et pandendæ conscientiæ singulorum:
tunc implebitur vox clamoris a porta compungentium
(*Dan. vii*). Prima enim porta oculorum erit,
qua [Al. quando] exhibebuntur nobis peccata ante
oculos nostros, et omnis pompa et imago antiquo-
rum scelerum et vitiorum atque luxuriæ profere-
tur in medium. Tunc illud erit verum quod scriptum
est: *Ecce homo et opera ejus ante faciem ejus*. Tor-
quebitur igitur eum conscientia, et postquam compun-
ctus 685 clamaverit a prima oculorum porta, ulu-
labit etiam a secunda, quam et aures intelligere
possumus. Per hos enim vel maxime sensus, quibus
vitia illapsa fuerant, eorum poena sentiuntur, quando
cernemus quod fecimus et a sermone docti, totum-
que audientes ordinem peccatorum in ululatum
compellemur, et conteretur [Al. compellimur et
conteritur], in nobis quidquid fuerat excelsum, et
propter cæcitatem et surdas apures ignorabatur a no-
bis. Vel certe cum verba sublimia et eruditio de
excelso veniens, conteret nos atque confringet, et
opere complebitur: *Rugiebam a gemitu cordis mei
(Ps. xxxix, 9)*, ut sit sacrificium Deo spiritus con-
tribulatus (*Ps. l*); in nobis, qui homines sumus, et
non tam grandia peccata fecimus, ut montibus com-
parentur, colles copriti sunt. In diabolo autem et
angelis ejus, excelsa montium conterentur. Multi
putant juxta historiam quod ad Babyloniorum tem-
pora retulimus, intelligendum esse de primo Salva-
toris adventu, quando propter peccata nimia, et chi-
morem populi concrepantem: *Sanguis ejus super nos,
et super filios nostros (Matt. xxvii, 25)*, circumdata est
ab exercitu Jerusalem, et a duobus ursis, Vespasiano
videlicet et Tito, irradientium puerorum urbs
consumpta est (*IV Reg. ii*). Quæ quidem intelligen-
tia magis fidei nostræ convenit, sed ita ut sciamus
et priori historiæ posse congruere, vel certe prioræ
captivitatem typum esse secundæ et perfectæ ever-
sionis Jerusalem. Nec non et hoc antiquæ veritatis
(quia ADAGIM (דָּוִדִים) manifeste in Hebræo, non
portam compungentium; sed portam piscium (דָּוִדִים) al-
legorice, portam piscium esse in Jerusalem, per quam
inferuntur boni pisces qui a malis fuerint separati,
etangebant, cæteris infidelibus, qui non reman-

^a Alii editi, et audientes sermonem, docti, totumque ordinem, etc.

scribit. Vel certe in fine mundi et in consummatione
 ingebunt a porta piscium primam, qui sunt baptismi
 non servaverunt; ingebunt a secunda, qui non eg-
 erunt pro peccatis dignam poenitentiam. Et erit magna
 contritio super eos, qui nec pro peccatis incur-
 vati sunt ut cervicem suam submitterent, et sua sceler-
 a deplorarent. Per has enim duas portas baptismi
 et ventitiam in Jerusalem, id est, in Ecclesiam
 Dei vel introitus vel reditus est.

(Vers. 11.) **686** *Utulate, habitantes pila: a con-*
trictis omnis populus Chanaan. LXX: *Plangite qui ha-*
bitatis concisam: quia assimilatus est omnis populus
Chanaan. Pila quae Hebraice dicitur *מַחְרָתָיִם* (שׁוֹרָרִים),
 et ad Aquila versa est, *εἰς τοῦ ἄλου*, non per brevem
 syllabam primam (Al. primam) legenda est, hē *σφαῖραν*
πυλῆως, sed productam, ut de pila sciarius dici, in
 qua frumenta trahuntur, vas concavum, et medicorum
 aptum usui, in quo proprie pitanae ferri solent.
 Dicat aliquis intellexisse se quid significet pila, sed
 scire velle eius in praesenti loco assumpta sit. Quia semel
 descriptio est baptisae urbis, et dicitur: *Vox clam-*
antis a porta piscium, et ululatus a secunda, et con-
trictio magna a collibus: hunc idem descriptiois or-
 do servatur, et de iudicis dicitur eorum, qui habi-
 tavit in valle Siloe. Et plene Scriptura non dixit,
 qui habitatis in valle, qui habitatis in gurgustio; sed
 qui habitatis in pila, quod scilicet quomodo frumenta
 ferientis desuper velle, colliduntur: ita de porta
 piscium, et de porta secunda, et de collibus prorsus
 in vos decurret exercitus. Populum autem Chanaan
 appellavit populum Iudaeorum, juxta illud quod legi-
 mus in Daniele: *Semen Chanaan et non Judd* (Dnl.
 xii, 56); et ad Jerusalem: *Patet tuus Amorrhaeus;*
et Milet tua Cetha (Ezech. xli, 3); et in alio loco:
Chanaan, in manu tua; statera iniquitatis (Osee xii,
 7). Quod si voluerimus juxta utramque translatio-
 nem, tropologiam texere, recte ad utratum et plan-
 ctum conlucantur qui in extremis peccatorum laeibus
 habitant, et in scelerum sctorum ima demersi di-
 cunt: *Infixus sum in limo profundi, et non est, in-*
quit, substantia (Ps. lxxviii, 2). Unde et additur: qui
 habitatis concisam, hoc est, animam multis iniqui-
 tatis vulneratam, sive Ecclesiam, quae scismati-
 bus, haeresibusque lacerata est; et ad singula vulnera
 plangit filios interlectos. Quod autem dicit: *Cont-*
rauit, sive assimilatus est omnis populus Chanaan, bla-
 sphemiam eorum in die iudicii cessare significat, et
 os quod in aeternum posuerunt, iniquitatem ad terram
 usque penetrantem; aeterno silentio conlucere.
 Et quia peccatum peccavit Jerusalem, et ideo in
 contritionem facta est, populus dicitur Chanaan,
 quod interpretatur, **687** *contritio.* Non enim po-
 test dicere: *Stetit super petram pedes meos* (Psal.
 xxxix, 3); sed interitus et fluctans semper in motu

est. Unde et Noe vir sanctus, postquam evigilavit e
 somno, ex maledictione nomen imposuit Chanaan,
 dicens: *Maledictus Chanaan puer, famulus erit fra-*
trum suorum (Genes. ix, 25). Non solum autem Cha-
 naan assimilantur peccatores, sed pro qualitate et
 diversitate peccati, alius assimilatur Pharaoni, alius
 Nemrod giganti. Et e contrario, per bona opera at-
 que virtutes, quia et virtutum itinera sunt diversa,
 ille spiritum assumit Abraham, hic Moysi, alius
 Eliae; quomobrem ab Apostolo dicitur: *Emulamini*
charismata meliora (I Cor. xii, 31). Qui vero perfec-
 tus est, juxta eam tamen perfectionem quam hu-
 mana conditio potest capere, similitudine Dei si-
 gnatur:

Disperierunt omnes involuti argento. LXX: *Dispe-*
rierunt omnes qui erecti sunt argento. Qui sibi, in-
 quit, in divitiis confidebant, et tantas habebant opes,
 ut se quasi involutos et septos suis divitiis aestima-
 rent. Vel certe secundum LXX, qui erecti erant in
 superbiam et pauperes despiciebant, ira veniente,
 vastati sunt. Simulque considera quod non dixerit:
peribunt qui erecti sunt argento; sed jam nunc, an-
 tequam ad eis veniat supplicii dies, in eo ipso quod
 superbiant, et semper de thesauris suis cogitent et
 serviant eis, perierint atque corruerint. Quod qui in-
 tellexerit, puto eum non satis cupere divitias, in
 quibus non peribunt, sed perierunt qui erecti sunt.
 Neque vero aestimandum est eos solos periisse, qui
 argento erecti sunt, sed juxta hanc diffinitionem pe-
 ribit et ille qui in generis nobilitate se jactat. Qui
 gloriatur in dignitatibus, peribit; qui inflatur, peri-
 bit; qui in fortitudine corporis gloriatur, peribit.
 peribit qui in femineo languore mollius comam nu-
 trit, vellit pilos, cutem polit, et ad speculum comi-
 tur, quae proprie passio et insania seminarum est. Si
 quis autem vult erigi et superbiere sancta superbia,
 erigatur cum apostolis, quando dignus fuerit pro no-
 mine Jesu Christi contumeliam pati, gloriatur cum
 Apostolo, qui exultabat in tribulationibus,
 sciens quod tribulatio operetur patientiam, patientia
 spem, spes autem non confundat (Rom. v).

(Vers. 12.) *Et erit in tempore illo, scrutabor Je-*
rusalem in lucernis, et visitabo super viros defixos in
saecibus suis; qui dicunt in cordibus suis, non faciet
bene Dominus, et non faciet male. LXX: *Et erit in*
die illa; scrutabor Jerusalem cum lucerna, et ulciscar
super viros qui contemnunt custodias suas, et dicunt in
cordibus suis, non faciet bene Dominus, et non faciet
male. In tempore et in die captivitatis Jerusalem
 vel a Babyloniis vel a Romanis (quia dereliquit le-
 gem Domini, et impie egit in Dominum Creatorem
 suum); scrutabitur Dominus cum lucerna omnia ab-
 sconlita Jerusalem, et nullum inultum patietur
 effugere. Legamus Josephi historias, et ibi reperie-

^a Omnia Scripturae editio in auctoritate sup-
 plet Victorius, quia.
^b Reg. m. s., in qua proprie pitana feri solent.
^c Reg. m. s., ille spiritum assumit Abraham, etc.
^d Martian. incommodo sensu alterum veniat prae-

possit, quod nos mss. editorumque eod. ope expun-
 ximus. Mox Reg. m. s., semper de thesauris suis co-
 gitent, eosque servent, perierunt, etc.
^e Pro his habet Reg. m. s. Peribit qui inflatur di-
 gnitatibus, peribit qui in fortitudine, etc.

mus scriptum, de cloacis quoque, et speluncis, et antris, et sepulcris, extractos principes et reges et potentes et sacerdotes, qui se in eis metu mortis absconderant. Et visitabo, inquit, super eos, qui confidunt in corporibus suis, et in viribus suis, quas ^a διασπρικώς, fæces vocat, sive peccata, in quibus penitus fuere delixi: qui tollentes providentiam, nec boni nec mali Deum auctorem esse dixerunt: hoc est, quod nec bonis bona, nec mala malis redderet: sed quod fortunæ cuncta regerentur arbitrio, et casu ferrentur incerto. In consummatione autem mundi, quia dies Domini ipsa intelligitur, scrutabitur Dominus Jerusalem, id est Ecclesiam suam cum lucerna: et ulciscetur super viros contemptores, qui noluerunt suas servare custodias, id est, mandata Domini contempterent, et insuper ratione se peccare, dicentes, blasphemaverunt in cordibus suis: quod nihil prodesset benefacere, nec obesset male agere, quia nec bonorum operum præmium, nec malorum pœnam restitueret Deus. Recte autem Jerusalem, id est, Ecclesia (quæ prius *Jebus* vocabatur, quod dicitur *conculcata*), quando conculcabatur a gentibus, et dæmonum ludibrium erat, dicta est *Jebus*, et postquam cœpit in ea pax habitare Domini, et factus est in pace locus ejus, nomen Jerusalem sortita est. Quia igitur in novissimo tempore, quod sæpe 689 jam diximus, multiplicata iniquitate, refrigeret charitas, et solis lumen recedet ab Jerusalem, et tanta erit vastitas, ut difficile salventur etiam electi Dei (*Matth. xxiv*): tunc in lucerna sermonis sui atque rationis omnia vitia scrutabitur Dominus in Jerusalem, et in medium proferet, et de otioso quoque verbo fiet iudicium et vindicta, non in peccatores (poterat enim et peccatum veniam promereri), sed in contemptores, de quibus dicitur in Abacuc: *Videte contemptores, et aspiciate* (*Abac. i, 5*); et in alio loco: *Quare* ^b *non respicis ad contemptores; Ac deinde: Qui autem arrogans est, et contemptor, vir superbus, et cætera.* ^c Super his fiet ultio, qui custodias Domini non servaverunt, et dicunt in cordibus suis: *Non faciet Dominus bene, et non faciet male*: non quod male Deus faciat, sed quod mala videatur pœna esse ei qui patitur. Alioquin et scilpellus medici malus erit, quia resecat vulnera, et putridas amputat carnes. Et pater malus, cædens filium, ut a vitis corrigat, et magister malus, corripit discipulum ut erudiat: *Omnis enim disciplina ad præsens non videtur gaudii esse, sed tristitiæ: postea autem fructum pacificum his qui per eam eruditi sunt, reddet* (*Hebr. xii, 11*).

(Vers. 13, 14.) *Et erit fortitudo eorum in direptionem, et domus eorum in desertum. Et ædificabunt domos, et non inhabitabunt: et plantabunt vineas, et non bibent vinum earum. Juxta est dies Domini magnus:*

^a Editi legunt *διασπρικώς*, in quem sensum adducit Marianus in notis *διασπρικώς*, quod *irrisionem* sonat. Sed retinenda lectio mss. codicum, quam nos secuti sumus, utpote meliorem, et quæ magis respondeat sententiæ Hieronymi dicentis corpora seu vires in quibus superbi confidunt vocatas fuisse *δια-*

A juxta est, et velox nimis. LXX: Et erit fortitudo eorum in rapinam, et domus eorum dissipabuntur. Et ædificabunt domos, et non habitabunt in eis, et plantabunt vineas, et non bibent vinum earum, quis juxta est dies Domini magnus: juxta et velox nimis. Manifestum est quod juxta utramque captivitatē omnium eorum sit cæsus exercitus, et domus diruta, et agri vineæque vastatae sint: nec ultra eos Dei distulerit patientia. Sed cum dicerent ad prophetas, hoc in tempus erit, et in dies longos, venerit eis dies Domini magnus et velox nimis. Juxta tropologiam autem cum venerit tempus iudicii, sive uniuscujusque mortis et egressionis a sæculo: tunc omnis fortitudo eorum in direptionem erit, ut quod male valebat, et erigebatur adversus Dominum, infirmum, fractumque vertatur ad melius. Velut si quis fortitudinem latronis et piratæ et furis 690 diripiat, infirmosque eos reddat, prodest illis sua infirmitas: debilitata enim membra quibus prius non bene utebantur, a malo opere cessabunt. Quod autem sequitur: *Et domus eorum in desertum*, multi sunt in Ecclesia ædificantes Sion in sanguine, et Jerusalem in iniquitate, quibus prodest tales domus destrui. Legamus Leviticum, ubi leprosa domus destrui jubetur (*Levit. xiv*). Et quia lepra permanens est et diffunditur, lapides ejus et ligna et omnis pulvis extra civitatem in locum immundum projici jubetur. Sed et in Jeremias principio tale quid scribitur, *Ecce dedi sermones meos in os tuum: ecce constitui te hodie* [*Al. tacet hodie*] *super gentes, et regna: eradicare, et suffodere, et disperdere, et ædificare, et plantare* (*Jer. i, 9, 10*). Destruitur ædificatio pessima, ut postea ædificatio bona construatur: eradicatur iniqua plantatio, ut plantatio juxta ponatur. Unde et in Salomone legimus: *Melius est habitare sub divo, quam in calce litis cum iniquitate, et in domo nova* (*Prov. xxi, 9*). Quasi bonus ergo Deus domos eorum, qui erant delixi in scilicibus suis, et dixerant in corde suo: *Non faciet bene Dominus, et non faciet male*, destruit, nec eos in leprosis et immundis domibus habitare permittit: nec facit ut bibant vinum de vineis, quas plantaverant. Si enim plantassent vineam Sorec, et vineam electam totam veram, bibissent vinum suum, et inebriati essent cum patriarcha Noe et Joseph in meridie (*Gen. ix et xliii*); sed quia dixerunt: *Non faciet bene Dominus, et non faciet male* (*Deut. xxxii, 32, 33*), et de vinea Sodomorum erat vinea eorum, et propago eorum de Gomorrha, *Uva eorum non felix, et botrus amaritudinis eis: furor draconum, vinum eorum: et furor aspidum insanabilis* (*Jer. ix, 3*), propterea plantaverunt vineas, et non bibent vinum earum. Et mystice dicitur de Sodoma et Gomorrha, quod omnis plantatio eorum perierit. Si enim permansissent in eo quod cœperant, ut essent quasi *σπρικώς*, id est *sermone mordaci fæces*. MARC.—Sic et no-tri et Martianæ ferunt mss. Victorius maluit *διασπρικώς*.

^b Negandi particula penes Martianæum deest.

^c Regia. cod.. *De superbis fiet ultio.*

radus Dei, et non finissent in malo, ut essent quasi A terra Ægypti, plantatio eorum utique permansisset. Tale quid et illud super Ægyptiis sonat in Psalmis : *Occidit in grandine vineas eorum, et moros eorum in pruina (Ps. LXXVII, 47)*. Quasi clementissimus quippe Deus, omnem Ægyptiam plantationem et arbusculas, quæ in Ægypto radicatæ sanguineos habent **691** fructus, interfecit et subvertit, ne bibant qui male plantaverunt, et comedant ex eis fructum. Prope est dies Domini magnus et velox nimis, cui resistere nemo potest : prope autem est vel propter æternitatem, quia nihil ei longum est, vel propter pœnæ magnitudinem, quia patienti numquam a longe videtur supplicium quod inferendum est. Sive prope, ut supra diximus, cum exierimus a sæculo, et uniuscujusque mors consummationem mundi fecerit ; et non solum prope, sed etiam velox nimis, ut velocitas adventus ejus in eo quod additur, *nimis*, ostendatur.

(Vers. 15, 16.) *Vox diei Domini amara : tribulabitur ibi fortis : dies iræ, dies illa, dies tribulationis et angustiarum, dies calamitatis et miseriarum, dies tenebrarum et caliginis, dies nebulæ et turbinis, dies tubæ et clangoris super civitates munitas, et super angulos excelsos. LXX : Vox diei Domini amara et dura posita est, fortis : dies iræ, dies illa, dies tribulationis et necessitatis, dies miseriarum et perditionis, dies tenebrarum et turbinis, dies nebulæ et caliginis, dies tubæ et clamoris super civitates munitas, et super angulos excelsos.* Juxta superiora, vel de Babylonica captivitate accipe, vel de extrema quam passi sunt a Romanis, super qua et Dominus flevit Jerusalem, dicens : *Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis prophetas, et lapidas eos qui ad te missi sunt (Matth. xxiii, 37)*, et cætera. Vere enim expetita vindicta est a sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariæ, quem occiderunt inter templum et altare (II Par. xxiv) : et ad extremum de Dei Filio, dicentes : *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros*, experti sunt diem amarum : quia ad amaritudinem Dominum provocaverant : diem a Domino constitutam, in qua non imbecillis quilibet, sed fortissimi viri deprimuntur, et venit super eos ira in finem. Sæpe quippe et ante iram Domini sustinuerunt ; sed ira illa non fuerat consummationis et finis (Matth. xxvii, 25). Quid necesse est nunc describere quantas in utraque captivitate sustinuerint calamitates, et quomodo qui lucem Domini respuerunt, in tenebris et in caligine versati sint, et qui noluerunt solemnium dierum audire tubas, audierint clamorem [Al. clangorem] bellantium ? De civitatibus autem munitis et excelsis angulis Judææ, qui [Al. quod] ad **692** solum usque sunt diruti, puto oculorum magis esse quam aurium judicium : nobis præsertim qui nunc in ista sumus provincia licet videre, licet probare quæ scripta sunt. Vix ruinarum parva vestigia in magnis quondam urbibus cernimus. Silo, ubi tabernaculum et arca Te-

stamenti Domini fuit, vix altaris fundamenta monstrantur. Gabaa illa civitas Saulis usque ad fundamenta diruta est (*Josue xviii*). Rama et Bethoron et reliquæ urbes nobiles a Salomone constructæ, parvi viculi demonstrantur. Legamus Josephum et prophetiam Sophoniæ, illius cernemus [Al. cernimus] historiam : et hoc non tantum de captivitate dicendum est, sed usque ad præsentem diem, perfidi coloni post interfectionem servorum, et ad extremum Filii Dei, excepto planctu, prohibentur ingredi Jerusalem, et ut ruinam suæ eis flere liceat civitatis, pretio redimunt, ut qui quondam emerant sanguinem Christi, emant lacrymas suas : et ne fletus quidem eis gratuitus sit. Videas in die quo capta est a Romanis et diruta Jerusalem, venire populum lugubrem, confluere decrepitas mulierculas, et senes pannis annisque obsitos, in corporibus et in habitu suo iram Domini demonstrantes. Congregatur turba miserorum, et patibulo Domini coruscante, ac radiante *ἰνασάσαι* ejus, de Oliveti monte quoque crucis fulgente vexillo, plangere ruinas templi sui populum miserum, et tamen non esse miserabilem : adhuc fletus in genis et livida brachia, et sparsi crines, et miles mercedem postulat, ut illis flere plus liceat ; et dubitat aliquis, cum hæc videat, de die tribulationis et angustiarum, de die calamitatis et miseriarum, de die tenebrarum et caliginis, de die nebulæ et turbinis, de die tubæ et clangoris ? Habent enim et in luctu tubas, et, juxta prophetiam, vox solemnitatis versa est in planctum. Ululant super cineres Sanctuarii, et super altare destructum, et super civitates quondam munitas, et super excelsos angulos templi, de quibus quondam Jacobum frairem Domini præcipitaverunt. Hæc de captivitate dicta sint Judæorum. Cæterum si diem Domini, ut supra, referamus ad consummationem mundi, sive ad uniuscujusque exitum vitæ, manifesta **693** erit interpretatio, quod vox diei Domini amara sit, et necessitate plena et ira, et tribuletur ibi fortis : cum etiam qui sancti sunt, salventur quidem, sed tamen sic quasi per ignem. Dies illa dies tribulationis, et angustiarum et calamitatis, et miseriarum, in qua dicent : *Væ nobis, quia miseri facti sumus.* Dies tenebrarum : *Omnis enim qui male operatur, odit lumen, et non venit ad lucem (Joan. iii, 20)* ; et necesse est ut qui lumen oderit, eum tenebræ consequantur. Dies erit nebulæ et turbinis ; veniet enim super eum tempestas Domini, et clangor tubæ, quam Apostolus significat, dicens : *In novissima tuba (I Cor. xv, 52)*. Erit enim dies tubæ et clangoris super civitates munitas, quas sibi in multitudine peccatorum cum Cain ædificaverant. Et super angulos excelsos, opera perversa et a recta via Domini declinantia (Al. a recta via deviantia). Unde et a Salvatore arguuntur *ὑποκριταί* Pharisæi, quod adorent (Al. orent) in angulis platearum (Matth. vi). Via enim recta et tendens ad paradisum arcta, et angusta est quæ ducit ad vitam. Via autem

^a Vitiose erat penes Martianæum, longum. Mss. nostri post Victorium castigant.

fracta habens angulos et tortuosa, lata, et spatiosa A fundi sanguinem et corpora jacere quasi stercora. Igitur illud quod ad Noe dicitur: *Et sanguinem animarum vestrarum requiram de manu omnium bestiarum, et de manu hominis, et de manu fratris requiram animam hominis, qui effuderit sanguinem hominis: pro sanguine ejus effundetur sanguis illius* (Genes. ix, 5, 6), et in resurrectione credere ridiculum est, et in vita hæc stare non potest. ^a Quanti enim esuderunt sanguinem, et sanguis eorum effusus non est? et alii occiderunt hominem veneno, vel suspendio, et tamen cum homo mortuus sit, non est sanguis effusus? Quomodo ergo Dominus est effusus sanguinem eorum in talionem, cum ille

(Vers. 17, 18.) *Et tribulabo homines, et ambulabunt ut cæci, quia Domino peccaverunt: et effundetur sanguis eorum sicut humus, et corpora eorum sicut stercora: sed et argentum eorum et aurum* [Vulg. addit eorum] *non poterit liberare eos in die iræ Domini, et in igne zeli ejus devorabitur omnis terra: quia consummationem cum festinatione faciet cunctis habitantibus terram.* LXX: *Et tribulabo homines, et ambulabunt ut cæci, quia Domino peccaverunt, et effundet sanguinem eorum sicut pulverem, et carnes eorum sicut stercus boum* [Al. bubalum], *et argentum eorum et aurum eorum non poterit eruere eos in die iræ Domini, et in igne zeli ejus consumetur omnis terra: consummationem enim et festinationem faciet super omnes habitantes terram.* Non est difficile juxta priorem sensum hæc fuisse perpessam dicere Jerusalem, quæ propter crucem Domini sustinuit: recessit enim ab ea visitatio Domini, et tribulati sunt omnes ⁶⁹⁴ homines in tota Judæa, et propter magnitudinem pressuræ ambulaverunt ut cæci, quid agerent ignorantes. Et hæc passi sunt, quia Domino, id est, Dei Filio peccaverunt. Nam quia fuderunt sanguinem prophetarum et sanguinem Christi, fusus est sanguis eorum sicut humus in tota regione, et corpora eorum remanserunt insepulta, sicut stercora super faciem terræ. Divites quoque eorum qui argentum et aurum iniquitate nimia congregaverunt, opibus suis de die iræ Domini non potuerunt liberari: ignis enim zeli Domini succensus adversus eos, devoravit omnem provinciam. Nec grande fuit tempus in medio: nam post quadraginta et duos annos Dominicæ crucis, circumdata est ab exercitu Jerusalem, et consummatio illius facta est cum festinatione, et non solum illius, sed cunctis terræ Judææ habitatoribus. In consummatione autem vel mundi vel uniuscujusque tribulabuntur omnes homines, qui homines permanserunt, et mortui sunt quasi homines. Et ambulabunt ut cæci, quia lumen perdidere virtutum, et locum pœnitentiæ non habebunt: et hæc patientur quia Domino peccaverunt. Si enim Dominus [Al. Domini] justitia est, veritas, sanctitas, cæteræque virtutes, quisquis injuste fecit, et mentitus est, et scorta vitiaque sectatus est, Domino peccavit. Sed quod sequitur: *Et effundetur sanguis eorum sicut humus, et corpora eorum sicut stercora boum*, videtur absurdum, ut in resurrectione mortuorum, et in consummatione mundi atque judicio, dicamus ef-

⁶⁹⁵ qui occidit, sanguinem non effuderit? ^b Sanguis igitur hominis τὸ ζωτικὸν αἷμα, id est, vitale, B quo vegetatur, et sustentatur, et vivit, debet intelligi: quod qui effuderit, sive per scandalum, sive perversitate doctrinæ, in die judicii effundetur ab eo, ^c id est, quod sibi videbatur habere vitale, cogetur amittere. Juxta hujusmodi sanguinem, et caro intelligitur, de qua et Isaias ait: *Omnia caro, fenum* (Isai. xl, 6). Et in Genesi Dominus: *Non permanebit spiritus meus in hominibus istis, quia caro sunt* (Gen. vi, 3). Et Apostolus, de utroque: *Caro et sanguis regnum Dei possidere non poterunt: neque corruptio incorruptionem Dei* [Al. tacet Dei] *hereditabit* (1 Cor. xv, 50). In die ergo consummationis, vel generalis, vel specialis, omnis sanguis qui effusus est, clamabit ad Dominum, et apparebit in medio, et opera sanguinis atque terrena sicut pulvis jacebunt et stercora, et argentum et aurum divites de die iræ non poterunt liberare, audiente eo, qui moritur: *Stulte, hac nocte tolletur anima tua a te: quæ autem parasti, cujus erunt* (Luc. xii, 20)? Non quod negemus aurum et argentum divites liberare de morte: *Redemptio enim viri animæ, propriæ divitiæ* (Prov. xiii, 8); sed quod eo tempore liberare non possint, quando divitiis necessitate dimittant. Omnis enim terra et universa quæ terrena sunt, zelo Domini devorabuntur. Et quod ait, *zelo* ^d, intellige adhuc amantem Dominum. Nisi enim amaret humanam animam, nunquam zelaretur eam: et in similitudinem mariti, peccatum ulcisceretur uxoris, qui, si non amaret, nec de adulterio ejus irasceretur. Et hoc faciet Dominus cum festinatione cunctis habitantibus terram, his qui se penitus terræ dede- runt, et non fuerunt advenæ et peregrini, sicut justus qui loquitur: *Advena sum ego in terra, et peregrinus sicut omnes patres mei* (Ps. xxxviii, 13). Et rursum alibi nolens diutius in tabernaculo carnis habitare, lacrymabili voce testatur, dicens: *Hæc mihi, quia peregrinatio mea prolongata est* (Ps. cxix, 5). Etiam qui sumus in tabernaculo corporis hujus, ingemis-

^a Recolenda hæc est Hieronymi enarratio a Patribus Trosleani concilii, quibus cap. 15 laudatur.

^b Omittant hoc loco Erasmus et Marianus Græca duo verba τὸ αἷμα, quæ MSS. codices retinent etiam characteribus, ut Regius num. 5991, qui legit, *Sanguis igitur hominis ζωτικόν αἷμα*. Est autem τὸ ζωτικὸν αἷμα, habitaculum et sedes vitæ, quod de san-

guine dicitur in Scriptura: *Anima enim omnis carnis in sanguine est* (Levit. xvii, 14). MART.

^c In Regim. ms., *effundetur ab eo etiam id quod nisi videbatur, etc.*

^d Supplet Victorius Domini, et pro amaret, amat, et pro irasceretur, irascitur legit.

cinus conquerentes: *Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus (Rom. vii, 24)?*

(Cap. II. — Vers. 1, 2.) **696** *Convenite, congregamini, gens non amabilis: priusquam pariat jussio quasi pulverem transeuntem diem: antequam veniat super vos ira furoris Domini, antequam veniat super vos ira indignationis [Vulg. dies furoris] Domini. LXX: Congregamini et colligamini, gens^a inerudita: antequam sitis sicut flos pertransiens diem: antequam veniat ira Domini super vos: antequam super vos irruat dies iræ furoris Domini.* Post descriptionem malorum, quæ in die ventura sunt Domini (secundum duplicem captivitatis expositionem, quam supra diximus) populus ad pœnitentiam provocatur, et dicitur ei: *Convenite, et congregamini, sive, ut in LXX scriptum est, colligamini, id est, estote vobis (juxta Apostolum) charitatis vinculo copulati: gens non amabilis, quæ amore Dei indigna es: sive gens inerudita, de qua dicitur in Deuteronomio: Populus stultus, et non sapiens (Deut. xxxii, 6). Et in Jeremia: Sine causa percussi filios vestros, disciplinam non recepistis (Jer. ii, 30), antequam fiat quod prophetatum est, antequam præceptum sequatur effectus (quod ita facile veniet quasi pulvis pertransiens), antequam super vos furor Domini compleatur. Simulque cerne Dei clementiam: suffecerat prudentibus malorum venientium impetum descripsisse; verum quia non vult inferre supplicia, sed tantum terrere passuros, ipse ad pœnitentiam provocat, ne faciat quod minatus est. Generaliter autem tota multitudo credentium, et eorum qui Dei populus nuncupatur, in Ecclesiam congregatur, et dicitur ei: Convenite in Ecclesiam, sociamini vobis [Al. nobis] charitate et pace, o gens inerudita, quæ non vis Dei recipere disciplinam, nec habere scientiam mandatorum ejus; sed divitiis et corporis sanitate et pulchritudine hujus sæculi, carnis quoque voluptatibus delectaris, quæ transit quasi flos qui in una marcescit die. Propterea autem dico vobis, convenite, sociamini, ne cum judicii tempus venerit, et omnis gloria vestra transierit: tunc velitis agere pœnitentiam, quando locus non erit pœnitentiæ, sed pœnarum. Quærat aliquis, quomodo hoc ipsum super unoquoque migrante de sæculo possit intelligi. Dicitur **697** ergo ad singulos: O tu, qui sæculi negotiis occupatus, per diversa discurras, revertere in sanctorum Ecclesiam, et junge te eorum vitæ et costarum quos vides placere Deo, et dissoluta membra animæ tuæ nec sibi coherentia in unam sapientiæ coge compagem, et illius hære complexui, et audi mystice: *Confortamini, manus dissolutæ: genua debilia, solidamini (Isai. xl, 7): nec gloriaris in bonis carnis, et ejus flore qui præterit: Omnis enim caro fenam, et omnis gloria ejus quasi flos feni. Aruit fenum,**

^a Ms. *Reginæ, gens non inerudita, dissidente Græco, et mox, pertransiens diei.*

^b Pro *colligamini*, idem ms. habet *sociamini*, quam ipse videtur Hieronymus lectionem probare in Commentario.

et flos decidit: verbum autem Domini manet in æternum. Possumus hoc capitulo uti pro tempore: si quando viderimus aliquem honoribus sæculi [Al. addit. deditum] et congregandis divitiis occupatum, ad Ecclesiam vel raro, vel numquam venire, et dicere ad eum, congregare et conjungere populo Dei, qui Domini præcepta non audis, antequam gloria tua pertranseat, antequam dies tibi furoris Domini adveniat.

(Vers. 3, 4.) *Quærite Dominum, omnes mansueti terræ, qui judicium ejus estis operati: quærite justum, quærite mansuetum, si quomodo abscondamini in die furoris Domini. Quia Gaza destructa erit, et Ascalon in desertum. Azotum in meridie ejicient, et Accaron eradicabitur. LXX: Quærite Dominum, omnes humiles terræ: judicium operamini, et justitiam quærite, et respondete ea, ut protegami in die iræ Domini, quia Gaza direpta erit, et Ascalon in desertum: et Azotus in meridie projicietur, et Accaron eradicabitur.* Humilis terræ appellatur, qui non humilitate, quæ virtutem sonat, sed peccatis humiliatus est, nec potest cum Christo dicere: *Dicite a me, quia mitis sum, et humilis corde (Matth. xi, 29).* Omnis enim qui se humiliat, exaltabitur. Et in alio loco sermo ad sanctum dirigitur: quanto major fueris, tanto magis humilia te ipsum, et coram Deo invenies gratiam (Eccl. iii). Qui autem peccatis humiliatus est, et aggravatus est conscientia delictorum, ac loquitur: *Sicut onus grave, gravatæ sunt super me (Psal. xxxvii, 5), iste debet audire: Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos (Mat. xi, 28).* Hoc dictum sit in principio secundum LXX interpretes. Cæterum juxta Hebraicum alter sensus est. Dicitur enim ad sanctos: O vos, qui mea præcepta custoditis, qui **698** in terra positi, et scientes, quoniam omnis qui se humiliat exaltabitur, imitati estis mansuetudinem meam, et judicium estis operati, quærite Dominum in mansuetudine vestra. Et si vultis scire quis iste sit Dominus, quærite justum, quærite mansuetum: *Pater enim omne judicium dedit Filio (Joan. v, 22), qui^c juste judicaturus est.* Et quia [Al. qui] mansueti estis, propterea quærite mansuetum, ut quidquid in vestra mansuetudine minus est, ab eo qui fons est mansuetudinis, impleatur. Hoc autem dico vobis: Si quomodo abscondamini in die furoris Domini, hoc est, si forte possitis ex eo, quod quæsisistis Dominum, et justitiam ejus^d estis operati, iram diei vitare venientis, et eflugere captivitatem, quæ vel a Nabuchodonosor, vel a Romanis inferenda est populo Judæorum. Si autem de his dubitat [Al. dubitant], qui ejus judicia fecerint, dicens [Al. dicentes]: *Si quomodo abscondamini in die furoris Domini, quid fiet de peccatoribus? Tanta enim virtus Judææ terræ veniet, et tam sublimis victor huc Babylonius*

^c Vocem *juste*, quam ex nostris mss. ac pridem Victorius e suis, utpote necessariam, reposuerat, Martian. prætermisit.

^d Verba, *estis operati*, Regin. ms. non habet: tum Dei, cum Victorio, pro diei legit.

ascendet exercitus, ut etiam potentissimas urbes Philistinorum, quæ semper vobis æquo certamine restiterunt, eadem captivitas apprehendat. Gaza enim destructa erit, et Ascalon in solitudinem redigetur, et Azotum, non furto, sed bello, id est, manifesta luce atque victoria in captivitatem trahent: et Accaron, quæ interpretatur *eradicatio*, hoc sustinebit, quod in suo vocabulo sonat, id est, *eradicabitur*. Hoc juxta litteram et Hebraicam veritatem. Juxta Septuaginta autem præcipitur humilibus terræ, de quibus supra dictum est, ut operentur judicium, et quærant justitiam, quam non puto aliam esse præter Christum. Et quia omnis qui quærit, inveniet (*Mat. vii, 8*), id quod invenerint, aliis respondeant, hoc est, alios doceant: *Sapientia enim abscondita, et thesaurus non comparens, quæ utilitas in ambobus* (*Eccl. xx, 32*)? Et hoc, inquit, præcipio vobis, ut in die iræ Domini protegamini, vel in consummatione mundi, vel in exitu uniuscujusque de sæculo, Gaza enim et Ascalon, et Azotus, et Accaron diversa supplicia sustinebunt: *Gaza* enim interpretatur *fortitudo ejus*. Omnes ergo qui sibi applaudunt in fortitudine **699** corporis et potentia sæculari, et dicunt cum diabolo, *fortitudine faciam*, diripientur in die iræ Domini, et ad nihilum redigentur. Ascalon quoque, quæ dicitur *ponderata*, vel *ignis homicida*, cum venerit dies iræ Domini, sceleris sui mensuram sentiet, et eodem quo operata est, pondere deprimetur. Et quia arsit ad effundendum sanguinem, et multas scandalizavit animas, et impletum est in ea: *Virum sanguinum et dolosum abominabitur Dominus* (*Psal. v, 7*), non diripietur ut Gaza, sed in solitudinem redacta, geheunnæ ignibus usque ad pulverem cremabitur. Nec non et *Azotus*, quæ Hebraice dicitur **ESDOD** (עֲצוֹד), et in lingua nostra sonat, *ignis generationis*, clara luce vastabitur: arsit enim libidine, et generationis incendio debacchata est. Et quia omnes adulterantes quasi clibanus corda eorum (*Osee vii*), et sagittis ardentibus vulnerati sunt, non in tenebris, non in occulto judicio; sed in meridie, hoc est, quando sancti plenam recipient claritatem, projicientur in tenebras, et sanctorum consortium non habebunt. Sed *Accaron*, quæ interpretatur *sterilitas*, vel *eradicatio*: quia nullos fructus habuit et perversitate doctrinæ suæ eradicavit plurimos, ipsa quoque eradicabitur. Has autem omnes varietates intellige in animarum vitis atque peccatis, et quia uniuscujusque opus quale sit, in die iudicii ignis probabit (*I Cor. iii*).

(Vers. 5-7.) *Væ qui habitatis funiculum maris,*

^a Hanc interpretationem ipsemet Hieronymus damnat in Comment. in Amos 1: *Azotus, id est, Asdod, ignem uberis, sive patrum. Licet quidam Dor pro Dod, male legentes, ignem generationis putent. Et certe generatio apud Hebræos Dor appellatur, non Dod, et proclivis lapsus D in R, cum, ut ipse annotat, apice tantum hæ litteræ distinguerentur. Vid. Lib. Nomin. de Jesu in Asdod, et Asoth. Notatum econtrario Victorio est, quod si ignem generationis hæc vox significat, corrigendi sint Hebraici codices, et pro τ supponenda sit γ littera: licet Zachariæ ix,*

A gens perditorum: verbum Domini super vos, Chanaan, terra Philistinorum: et disperdam te ita ut non sis habitator [Vulg. *inhabitor*]. *Et erit funiculus maris requies pastorum, et caulæ pecorum: et erit funiculus ejus qui remanserit de domo Juda: ibi pascentur, in domibus Ascalonis ad vesperam requiescent: quia visitabit eos Dominus Deus eorum, et avertet captivitatem eorum. LXX: Væ qui habitatis funiculum maris, b advenæ Cretensium: verbum Domini super vos, Chanaan, terra Allophylorum, et perdam vos de habitatione. Et erit Creta pascua gregum, et ovile pecorum, et erit funiculus 700 maris his, qui reliqui sunt de domo Juda: super ipsos pascentur in domibus Ascalonis: post meridiem divertent ÷ a facie filiorum Juda: quia visitabit eos Dominus Deus eorum, et avertet*

B *captivitatem eorum.* Quantum ad historiam, non est difficile interpretari, quia in superioribus dixerat: *Gaza destructa* [Al. *deserta*] *erit, et Ascalon in desertum: Azotum in meridie ejicient* [Al. *dejicient*], *et Accaron eradicabitur.* Quatuor magnis Palæstinæ urbibus nominatis, nunc ad ipsam generaliter provinciam patet sermonem Domini fieri, et prædici ei: *Væ qui habitatis funiculum maris, Babylonio veniente; quia et ipsi qui juxta mare habitant, perient atque tollentur.* Quod autem terra Palæstinorum terra sit Chanaan, nulli dubium est. Et *disperdam te, inquit, ita ut nullus sit habitator: et in tantam venies vastitatem, quæ lætabaris in eversione Judææ, ut omnes tuæ urbes munitissimæ in ovilia sint pastorum.* Et postquam Dominus visitaverit populum

C *suum, et fecerit eos regredi sub Zorobabel et Jesu, et ædificaverint templum, et extruxerint Jerusalem, tu ita inculta eris, et sic vepribus urticisque operieris, ut pastores de reliquiis Judæorum in Ascalone post meridiem requiescant, et in urbe quondam vobili greges suos faciant accubare, et hoc fiet, quia Dominus visitabit plebem suam, et avertet captivitatem ejus, quod factum nec ne sit, Deus viderit. Neque enim nunc nobis propositum est historia: texere veritatem; sed ea intimare nostris, quæ accepimus ab Hebræis. Juxta spiritualem autem sensum et translationem LXX difficilis intelligentia est, maxime quia et in interpretatione discordant. Ubi enim nos transtulimus, *gens perditorum*, illi dixerunt, *advenæ Cretensium*: et quod Hebraice scriptum est **CO***

D **CHORETHIM** (גִּי כֹרֶתִים), pro **COI**, id est, *gente*, legerunt **GAR**, hoc est, *advenam*: et pro **CHORETHIM**, quod dicitur, *perditorum*, nomen *Cretæ* insulæ putaverunt. Denique et *Aquila*, et quinta editio interpretati sunt, **701** *c* ἔθνος ὀλίθριον: Et Theodotio ἔθνος ὀλίθριον:

dum eandem vocem exponit, *ignis generis, aut ignis patrum*, vel *ignis mamillæ*, ostendit se utramque lectionem habuisse, ut tam per τ quam per γ litteram vox scriberetur. Quippe cum generatio **גִּי**, *patrum*, **תִּי**, *mamilla* appellatur.

^b Regin. ms. *accolæ Cretarum*, hic atque infra: in Græco est, *πάροικοι κρητών*. Paulo quoque post, *pascua pastorum*, pro *pascua gregum* legit, ad Græc. *νομή ποιμνίων*.

^c Editti triplex nomen ἔθνος positum in mss. exemplaribus mutarunt cum γένος nomine: quod est

Symmachus quoque ἔθνος ἀλεθρευόμενον, quæ omnia A cum interpretatione nostra faciunt. Rursum, ubi nos diximus, *Et erit funiculus maris requies pastorum, et omnes interpretes huic translationi congruerunt, scribitur in LXX: Et erit Creta pascua gregis, et ovile pecorum.* Igitur spiritualibus spiritualia comparantes, et Vulgatæ editionis cœptam semel tenentes semitam, quærimus an alibi in Scripturis sanctis nomen Cretæ legerimus. Et, ni fallor, illud in promptu est: *Cretenses semper mendaces: malæ bestię, ventres pigri: testimonium hoc verum est (Tit. 1, 12, 13).* Qui fluctuant et circumferuntur omni vento doctrinæ in deceptione hominum, in versutia erroris: isti cum debuerint in terra confessionis, hoc est, in terra habitare Judææ, voluerunt magis advenæ esse Cretensium, qui diversis maris fluctibus hinc inde tunduntur, ^a et sonant ære Corybantio, et sunt, juxta Apostolum, *quasi cymbalum tinniens (I Cor. xiii, A).* Et quia advenæ sunt Cretensium, ideo sermo Dei, hoc est, comminatio sit ad illos: et dicuntur terra Chanaan semper in fluctu, semper in motu, et terra Allophyolorum: alieni enim a Deo, in funiculo maris et in Cretæ regione versantur. Fit itaque ad eos sermo Dei, vel in consummatione et fine mundi, vel quotidie per ecclesiasticos viros, et qui possunt cum apostolo dicere: *An experimentum quæritis ejus qui in me loquitur Christus (II Cor. xiii, 3)?* ut ejiciantur de Creta, et perdantur de pristinis habitationibus suis, et illa regio quæ prius gregem perditum continebat, incipiat esse ovile pecorum Christi; et Judas, id est, vera confessio, habitet in funiculis maris. C Cumque jam cœperit esse mundus ad vesperam, et de multis vocatis pauci electi, et qui nunc reliqui vocantur de domo Juda, paverint eos qui primum in mari, et in Creta, et in mendacio pascebantur: declinabunt in domibus Ascalonis, id est ubi prius ignis diaboli et interfectorum manabat cruor: *Ascalon* enim interpretatur *ignis homicida.* Et hoc fiet quia visitabit Dominus populum suum, et hi qui ante facile capiebantur sophismatibus hæreticorum, quasi de captivitate venientes, vincent adversarios suos, et habitabunt **702** in tabernaculis eorum. Quod autem legitur in LXX, *A facie filiorum Juda,* obelo prænotavimus, nec in Hebræo enim, nec apud ullum fertur interpretum, et contextum capituli sensumque conturbat: non quod difficile fuerit quomodocumque et hoc posito sententiam texere; sed semel decrevimus veritatem interpretationis, et lectoris magis eruditi, quam vulgi judicium sequi.

(Vers. 8 seqq.) *Audivi opprobrium Moab, et blasphemias filiorum Ammon, quæ exprobraverunt populo meo, et magnificati sunt super terminos eorum. Pro-*

idem significet, non erat tamen verbum ab Hieronymo positum nulla ratione abjiciendum. Significat porro ἔθνος ἀλεθριον, nationem pestiferam et gentem perniciosam. MART. — Pro ἀλεθριον, præfert Regii. cod. ἀλεθριασθρυών, ex quo verbo boni aliquid excudere integrum lectori sit. Pro ἔθνος constanter alias erat γένος.

^a Erant Corybantes sacerdotes Rhæe sive Cybe-

pterea vivo ego, dicit Dominus Deus [Vulg. tacet Deus] exercituum, Deus Israel: quia Moab ut Sodoma erit, et filii Ammon quasi Gomorrha: siccitas spinarum et acervi salis, et desertum usque in æternum, reliquæ populi mei diripient eos: residui gentis meæ possidebunt illos. Hoc eis eveniet pro superbia sua, quia blasphemaverunt, et magnificati sunt super populum Domini exercituum. Horribilis Dominus super eos: et attenuabit omnes deos terræ, et adorabunt eum viri [Al. vir] de loco suo, omnes insulæ gentium. LXX: *Audivi opprobrium Moab, et contumelias filiorum Ammon: in quibus exprobraverunt populo meo, et magnificati sunt super terminos meos. Propterea vivo ego, dicit Dominus [Al. Dominus Deus] virtutum, Deus Israel: quia Moab sicut Sodoma erit, et filii Ammon quasi Gomorrha, et Damascus derelicta quasi acervus areæ, et dissipata usque in sempiternum, et qui reliqui fuerint de populo meo, diripient eos, et residui gentis meæ possidebunt eos: hoc erit eis pro contumelia sua, quia exprobraverunt et magnificati sunt super Dominum omnipotentem: manifestus erit Dominus super eos, et disperdet omnes deos gentium terræ, et adorabunt eum singuli de loco suo, omnes insulæ gentium.* Quod excepto Daniele propheta, qui quatuor regnorum sæpius cernit visiones, et eorum differentias sub aliis atque aliis imaginibus exponit (*Dan. viii*), Isaias, Jeremias, Ezechiel faciunt, ut post visionem Judæ adversum cæteras nationes, quæ in circuitu ejus sunt, vertant vaticinium, et juxta ἰδῶματα singularum, quæ eis ventura sunt, nuntient, atque in descriptione earum diutius immorentur: hoc nunc propheta Sophonias, quamquam breviter, eodem tamen ordine facit. Post Philisthiim enim contra quos supra comminatio præcurrit, **703** Gaza, inquit, destructa erit, et Ascalon in desertum, Azotum in meridie ejicient, et Accaron eradicabitur. Nunc adversus Moab, et filios Ammon, sive ut in LXX additum est, contra Damascus, quæ in Isaiâ (*Cap. xvii*) dicitur *Aram,* textitur prophetia, eo quod præbentes auxilia Nabuchodonosor, vastaverint Judam, conculcaverint sanctuarium ejus, templum quoque subverterint, et subjugato populo Israel, Dominum blasphemaverint. Nabuchodonosor quippe atque Chaldæi, Judæorum urbibus subrutis, cæteras gentes oppresserunt, et ita factum est, ut qui insultaverant D populo Dei, ipsi quoque eadem malorum angustia premerentur, et haberent conservum Judam, quem putaverunt se habere subjectum. Igitur antequam veniat captivitas sub Josia adhuc rege, necdum Jerosolymis temploque subversis, dirigitur adversum insultantes prophetia, ut mala quondam populi Dei, cæterarum gentium levarentur malo [Al. malis].

les, qui sacro correpti furore cymbala pulsabant. Hi primum Idam Phrygiæ montem tenuisse dicuntur; postea autem in Cretam navigasse, quod nunc confirmare videtur Hieronymus, qui etiam legebat ære Corybantio, non Corybantino ut retinent veteres editiones. Vide æra Corybantia apud Virgilium in Æneid. MART.

Audivi, inquit, opprobrium Moab, quæ nunc Areopolis appellatur, et blasphemias filiorum Ammon, quæ et ipsa urbs Arabiæ secunda post Bosram Philadelphia dicitur: in quibus exprobraverunt populo meo, et eiecitis Judæis, dilataverunt in terra eorum fines suos. Propterea quia blasphemaverunt me, et exprobraverunt populo meo, ego Dominus exercituum, qui possum implere quod comminor, et Deus Israel, qui in populo meo ipse patior injuriam, faciam ut sit Moab quasi Sodoma, et filii Ammon quasi Gomorrha. Legamus hujuscemodi visiones in Isaiâ et Jeremia, et eadem quæ nunc hic legimus, reperiemus. *Siccitas spinarum et acervi salis, et desertum usque in æternum*, pro quo nescio quid sibi volentes LXX *Damascum evulsam et derelictam* interpretati sunt, nisi fallor, verbi ambiguitate decepti: siccitas enim quod Hebraice dicitur מַמְסַח (מִמְסַח), excepta prima littera MEM si mutetur, et DALETH accipiatur, easdem litteras reliquas habet, quas et Damascus, et potest legi pro superiori verbo DAMASCOC. Queritur autem quomodo istæ urbes, hoc est, Moab et filii Ammon, redactæ sint in Sodomam et Gomorrhaim, et quasi spinarum ariditas et acervi 704 salis, usque in æternum non ædificentur? Et quod quidem vastatæ sint quasi Sodoma et Gomorrha, exponendi nulla est difficultas. Verum hoc quod sequitur: *Deserti erunt usque in æternum*, aut destructionem regni earum interpretabimur (quia postea subversæ a Chaldæis, regnum suum perdiderunt, et deinceps vel ab Antiochis, vel a Ptolemæis tentæ, novissime Romano imperio colla submitserint), aut certe ὑπερβολικῶς dici accipiendum est: *ΛΟΛΑΜ* (לֹלָאִם) quippe et *æternitatem sonat et sæculum*: ex quo et pro uno sæculo, et pro aliquanto tempore, et una ætate accipi potest. Et qui reliqui fuerint de populo Israel, vastabunt eos, et blasphemantia quondam Chaldæorum auxilia possidebunt. Hoc autem eveniet eis pro superbia eorum, quia blasphemaverunt, et magnificati sunt contra populum Domini exercituum, qui Dominus exercituum erit horribilis super eos, et horror ejus non interficiet superbos: non blasphemantium sanguinem fundet; sed disperdet et attenuabit omnia idola eorum, et qui prius tenebantur errore, et Domini beneficia non sentiebant, malorum necessitate pressi, sciant idola nihil prodesse, et adorent eum unusquisque de loco suo omnes insulæ gentium. Hucusque juxta Hebraicam. Nunc ad LXX interpretes revertamur, cogamusque Judæos, qui tantum sequuntur historiam, exponere nobis quando Moab et filii Ammon facti sint quasi Sodoma et Gomorrha, et quasi acer-

vi salis, et desertæ usque in æternum: debent monstrare sulphureas pluvias, et vineas, terram in cineres favillamque conversam, mare supra de puteis quondam salis, quod nunc Mortuum dicitur, inundasse: quando eos diriperint Judæi, quando residuæ gentes Israeliticæ possederint eos. Aut quæ indignatio Domini est pro blasphemia et contumeliis attenuare et disperdere eos? non Moab et Ammon, sed universam terram, ut ad orientem singuli de loco suo, omnes insulæ gentium? quod magis pro beneficio tribuet blasphemantibus, ut ab errore redeant ad salutem. Quod si voluerint dicere, post regressionem de Babylone has gentes populo Israel fuisse subjectas, 705 primum auctoritatem postulabimus Scripturarum, unde hoc factum probent: deinde cum minime poterint demonstrare, concedemus eis ex superfluo, atque dicemus: Esto accidisse quod dicitis: quæ justitia Dei esset blasphemasse avos, et exprobrasse avos, et postea nepotibus redditum? cum utique illa sententia, qua antea dicebatur in Lege, peccata patrum in filios in tertia et in quarta generatione restitui (Exod. xx), per Ezechielem soluta sit: *Vix ego, dicit Dominus: nequaquam dicitur hæc parabola; sed anima quæ peccaverit, ipsa morietur* (Ezec. xviii, 20). Et simul animadvertite, parabolam esse quod dictum est, nec id sonare quod in superficie litteræ proferunt. Quod si injustum est nepotibus reddere quod deliquerint avi: quanto injustius pro stultitia Judæorum hoc ipsum sperare in consummatione mundi fieri, quando non Christus eorum, ut putant; sed est venturus Antichristus. Sicubi enim arctati fuerint in historia, ut doceant completam esse quod dictum est, statim transiliunt ad futura Christi tempora, et omnia quæ non possunt exponere, post multa sæcula sibi repromittunt, et dicunt, et Moab, et filios Ammon, et Ægyptum, et Philistiim, et Idumæam, quæ nunc insultant Judæis, eo tempore puniendas. Interrogemus ergo eos, quare has potissimum gentes Deus puniat, et non totum orbem in quo Judæi longe lateque dispersi sunt. Si enim meretur Moab corripi, Judæis insultans, et filii Ammon et reliquæ gentes in circuitu, quare Gallia non corripitur? quare Britannias in comminatione non ponit? cur Hispaniæ a pœna alienæ sunt? quam ob causam de Italia nihil dicitur? de Africa cur tacetur? et nunc semel dicam, cum totus orbis Judæos captivos teneat, quid solæ gentes tantum committere flagitii, quæ in circuitu ejus sunt, ut solæ potissimum nominentur? Hæc contra Judæos, et generalem^d in omnibus prophetis ubicumque adversum gentes aliqua prophetia dicitur, explanatio-

^a Ita legunt omnes mss. codices cum L initiali, hoc est, *Lolam*; non *olam* ut in antea editis libris. Ex quo variantem in hoc loco Hebraicam lectionem colligimus; neque enim legebat Hieronymus in suo exemplari Hebraico לֹלָאִם ad *olam*; sed לֹלָאִם *Lolam*, cum Lamed præfixo. Nisi dixerimus S. Doctorem non attendisse animum ad contextum, sed ad vocis *Leolam* significationem; non ipse transtulit

usque in æternum quod utique indicat ad *olam* in Hebraico legisse, aut forte ad *lolam*. At de his non lectores eruditique ferant judicium. MART.

^b Regim. ms. et *Dominum per beneficia non sentiebant*.

^c Idem ms., *sulphureas pluvias, terram in cineres favillasque conversam*, absque *vineas*, voce.

^d Interserit Victor. eorum.

nem. Nunc quod supra diximus, *Damascum* Hebraice non haberi, nec apud quemquam aliam interpretem, etiam ex ipso Scripturæ ordine comprobabimus.

706 Ad id enim quod dixerat : *Audisi opprobrium Moab, et blasphemias filiorum Ammon*, postea retulit : *Quia Moab et Sodoma erit, et filii Ammon quasi Gomorrha*. Quod ergo sequitur : *Et Damascus deserta, quasi acervus aræ*, debuerat et de Damasco aliquid præmississe, ut quomodo de duabus gentibus dixerat : *Moab ut Sodoma erit, et filii Ammon ut Gomorrha*, quarum peccata ante jam dixerat : sic et Damasci vel opprobria, vel blasphemias descripsisset, ut postea digne supplicium videretur inferre.

Sed et hoc ipsum quod dicitur : *Quasi acervus aræ*, quod Græce ^a dicitur *ὡς θημωνία ἄλως*, putamus LXX *ἄλως* interpretatos, id est, *salis* ; sed ab imperitis qui *θημωνίαν*, hoc est, *acervum frumenti vel frugum* putaverunt, pro *ἄλως*, additis duabus litteris *ω* et *ν*, quasi ad consequentiam frugum, *ἄλωνος*, hoc est, *aræ*, positum. Hoc de interpretationis varietate et errore sit dictam, et de difficultate historiae.

Qui autem doctus vir est, et de spiritualibus spiritualia comparat, et non quærit quæ deorsum sunt, sed ea quæ sursum, et cum Christo resurgit ab inferis, et veterem hominem deponens induitur novo, opprobria [Al. opprobrium] Moab, et blasphemias [Al. contumelias] filiorum Ammon, ad magistros contrariorum Ecclesie dogmatum referet, qui et ipsi videntur de genere esse Abraham, et effugisse incendium Sodomæ et Gomorrhæ, et habitare in Segor parvula. Sed quia generatio eorum in tenebris est, et lumen veritatis non possunt aspicere (declinaverunt enim a Deo Patre, quod interpretatur ex nominibus Lot et Moab) et Dei esse filii cessaverunt (quod dicitur *populus meus*) et in tenebrosa spelunca concepti de incestis nuptiis subsisterunt : propterea usque hodie simplicitati filiorum Judæ insultantes, magnificare cupiunt super terminos ejus possessionem suam, de quibus in Proverbiis dicitur : *Non transferas terminos sempiternos, quos posuerunt patres tui* (Prov. xxii, 28). Vide hæreticos in dialectica sibi et rhetorica et omnium sophismatum dogmatibus applaudentes, contemnere Ecclesie rusticitatem, et quasi indignam mysteriis suis, quæ sibi quasi idola construxerunt, **707** despiciere, et habere pro nihilo : et non quæres quæ sint opprobria Moab, et contumeliæ filiorum Ammon, in quibus exprobraverunt populo Dei. Juravit itaque Dominus per semetipsum dicens : *Vivo ego, dicit Dominus*. Et pulchre ad distinctionem mortuorum deorum, qui appellantur idola, se viventem dicit Deus Israel, hoc est, populi videntis Deum : quod blasphemantes hæ gentes, id est, Moab et filii Ammon, de quibus supra diximus : *Sicut Sodoma et Gomorrha erunt*, videntur quidem sibi in eo quod gentiles

A non sunt, exisse de Sodomis et Gomorrhis, sed quia blasphemant populum Dei, et contra Israel faciunt, in Sodomam reputabuntur et Gomorrham, et ita debentur ut illæ deletæ sunt ante, nullum in se habentes vestigium viroris [Al. vigoris] et vitæ. Nec mirum si hoc de hæreticis intelligamus, cum reputentur quasi Sodoma et Gomorrha, cum etiam ad Ecclesiasticos, qui Dei non observavere mandata, et egressi sunt a præceptis ejus, dicatur per Isaiam : *Audite verbum Domini, principes Sodomorum, et attendite in legem Domini, populus Gomorrhæ* (Isai. i, 10). Et ad presbyteros cupientes sub figura Susannæ Ecclesie corrumpere castitatem, dicat Daniel : *Hoc est judicium Dei : semen Chanaan, et non Juda* (Dan. xiii). Et ut sciatis quod

B ticscumque Sodoma et Gomorrha et Ægyptus nominantur, non de his dicti provinciis, quas oculis cernimus, sed de altis spiritualibus, quibus sermo propheticus comminatur : legite in Apocalypsi Joannis : *Locus autem in quo Dominus crucifixus est, vocatur spiritualiter Sodoma et Ægyptus* (Apoc. xi, 8). Si ergo Jerosolyma in qua crucifixus est Dominus, vocatur spiritualiter Sodoma et Ægyptus, quare non econtrario Ægyptus et Sodoma et Gomorrha, si opera fecerunt Jerusalem, et terræ Judæ, in terram sortis Domini transferantur? Denique et David non erat de sacerdotibus, nec liebat ei comedere panes propositionis (I Reg. xxi), sed quia per singula crescebat opera, et persecutio Saul virtutum illius profectus erat, propterea in fuga sua dum nescit, subito antistes efficitur, et accipit panes propositionis, et non violat mandatum Dei. Hoc totum diximus, quia Moab ut Sodoma erit, et filii Ammon, ut Gomorrha. Damascus quoque quæ interpretatur, *sanguinem bibens, aut sanguis sacci*, **708** erit derelicta a Dei misericordia, quasi acervus salis. Quia enim princeps ejus est rex Aretha, et Damasceni Paulum occidere cupiunt, et per murum in sporta dimitunt (Act. ix), non dicitur ad Damascum : *Vos estis, sal mundi*; nec illud sal vocatur, quod semper offertur in victimis, sed quod infatuatum est, et de quo in Evangelio scribitur : *Si autem sal infatuatum fuerit, in quo salietur? ad nihilum est utile, neque in terram, neque in sterquilinum, sed foras projiciunt illud, ut ab hominibus conculcetur* (Matth. v, 13). Et Moab igitur, et Ammon et Damascus, qui sese adversus Domini scientiam paraverunt, et blasphemaverunt populum Dei : et dixerunt dilatare terminos suos in terra Ecclesie, et populum Dei possidere, desertæ erunt et destructæ [Al. destitutæ], et reliqui de populo Dei, hoc est, viri Ecclesiastici in Scripturis Dominicis eruditè diripient eos, et residui gentis Dominicæ possidebunt eos, et hoc eis erit pro contumelia, quia [Al. qua] ex-

C

D

^a Ad Regii ms. fidem reponimus *θημωνία ἄλως*, pro quo erat *θημωνία ἄλωνος*. Nam et *ἄλως*, non *ἄλωνος*, positum hic ab Hieronymo, subsequens orationis contextus evincit, et in Græcis quoque vetu-

stis exemplaribus hanc præ illa vocem obtinuisse, discimus ex Complutensi. Item scribitur, pro dicitur, præfert idem Regiæ ms.

probraverunt et magnificati sunt contra Dominum omnipotentem. Vide clementiam, vide misericordiam Domini: contumeliam patitur, blasphematur, diripiuntur termini ejus: et ille quid facit? Mittit ad reliquias populi sui, de quibus diximus, ut sibi blasphemantes dividat, et in suam ducat possessionem. Multo enim stulto melius est servire sapienti, et fatuitatem ejus Domini sapientia corrigi, quam suæ eum stultitiæ derelinqui. Veniet itaque Dominus omnipotens, et manifestus erit super eos, quem nunc nesciunt, quem ignorant: et disperdet omnia dogmata, id est, deos eorum, et diversarum gentium idola, ut postquam simulacra, quæ de suo sibi sensu composuerant, eversa fuerint, convertantur gentes ad Dominum, et unusquisque in loco suo adoret eum quem nesciebat ante.

(Vers. 12 seqq.) *Sed et vos, Æthiopes, interfecti gladio meo eritis: et extendet manum suam super Aquilonem, et perdet Assur: et ponet speciosam in solitudinem et in invium et quasi desertum. Et accubabunt in medio ejus greges: omnes bestię gentium, et onocrotalus, et hericius in liminibus ejus morabuntur: vox cantantis in fenestra, corvus in superliminari: quoniam attenuabo robur ejus. Hęc est civitas gloriosa, habitans in confidentia, quæ dicebat in corde suo: Ego sum, et extra me non est alia* **709** *amplius: quomodo facta est in desertum cubile bestię? omnis qui transit [Al. transibit] per eam, sibilabit, et movebit manum suam. LXX: Et vos, Æthiopes, vulnerati gladio meo eritis: et extendam manum meam super Aquilonem, et a perdam Assyrium, et ponam Niniven in solitudinem, et inaquosam quasi desertum. Et pascentur in medio ejus greges, et omnes bestię terræ: et chamæleontes et hericii in præsepibus ejus cubabunt, et bestię clamabunt in foveis suis [Al. ejus], et corvi in portis ejus: quia cedrus altitudo ejus: hęc est civitas malis dedita, quæ habitat in spe, quæ dicit in corde suo: Ego sum, et non est post me amplius; quomodo facta est in solitudinem pascua bestiarum? omnis qui transit per eam, sibilabit, et movebit manus suas. Judæi totum hoc capitulum et duo superiora contra Philistiim, et Moab, et filios Ammon ad adventum Christi referunt, quem putant in consummatione mundi esse venturum, qui exstruat Jerusalem, et populum suum liberet de manu gentium, qua tenentur: et hoc sonare quod dicitur: *Et adorabunt eum viri de loco suo, omnes insulæ gentium.* Non solum autem superiores gentes, sed Æthiopes quoque et Assyrios et Niniven urbem Assyriorum eo tempore ponendam esse in solitudinem, et cubaturas [Al. cubituras] in*

ea omnes bestias terræ, sive ut in Hebræo scriptum est, *omnes bestias gentium*: ex quo significari putant de cunctis nationibus, quæ eversturæ sunt Niniven. Et quia Ninive, *speciosa* interpretatur, in præsentī loco speciosam referunt ad Babylonem. Et omne quod sequitur: *Onocrotalus et hericius in liminibus ejus morabuntur*, et cætera, Babyloni potius convenire, cujus et in Isaia eadem solitudo prædicitur. Et econtrario alii affirmant, manifeste de Assyrio dici, de quo jam præcesserat: *Et extendet manum suam super Aquilonem, et perdet Assur, et ponet Niniven in solitudinem.* Per [Al. Post] Assyrios enim magis Niniven intelligi, quam Babylonem, quæ civitas Chaldæorum est. Quod autem ait: *Onocrotalum et hericius in cardinibus ejus, et corvum in superliminari*, **B** *solitudinis esse indicia [Al. judicia], et onocrotalorum duo genera: aliud aquatile, 710 aliud solitudinis.* Et quod ait, *vox cantantis [Al. cantici] in fenestra*, vel dæmones intelligi, vel variarum voces volucrum, quæ solent in desertis urbibus commorari. Præterea quod et nos et LXX similiter transulimus: *Corvus in superliminari*, in **b** Hebræo ponitur, **HAREB** (הרב), quod secundum lectionis diversitatem (ערב), vel *siccitas*, vel *gladius*, vel *corvus* accipitur. Unde et Aquila, *gladium*, alii *siccitatem* interpretati sunt. Et post eversionem quasi insultans ruinæ ejus, sermo propheticus loquitur: *Hęc est civitas gloriosa, habitans in confidentia, quæ dicebat in corde suo: Ego sum, et extra me non est alia amplius; quomodo facta est in desertum cubile bestię?* **C** *Omnis qui transit [Al. transierit] per eam, sibilabit, et movebit manum suam.* Juxta hoc autem quod supra diximus, aut vere [Al. veræ] in deserta urbe habitabunt bestię, aut certe sub bestiarum figura multarum nationum varietas indicatur. Quod si quispiam quæsierit, quomodo juxta historiam ad tempora Nabuchodonosor hęc prophetia referatur: Æthiopibus etiam nuncupatis et Assyriis, quibus Medi et Persæ nihil fecerint, legat historias, et videbit Assyrios quoque et Æthiopes Medis fuisse subjectos, et Cambysis regnum, et Cyri potentiam, et omnia quæ deinceps sint secuta. Hęc Judaice dicta sint. Cæterum si notaverimus in omnibus Scripturis Æthiopes eos appellari, qui penitus in vitia sunt demersi, secundum illud quod in Jeremia legimus: *Si mutabit Æthiops pellem suam (Jer. xiii, 23), Æthiopibus ad meliora conversis spes erit, nullum qui vulerit agere poenitentiam, a salute alienum fore.* Unde et prius anima polluta, et delictorum sordibus inquinata, dicit: *Nigra sum (Cant. 1, 4).* Et postea in fine Cantici canticorum, de eadem jam purgata et

^a Ms. Reginæ, *perdet*, et mox *ponet*, ad Græcum ἀπολεῖ, et θήσει.

^b De hac vocis significatione et lectionis varietate diximus, tom. II adversus Richardum Simonem, pravo sensu Hieronymi opera subvertentem. Vide infra annotationes nostras marginales in Aggæi caput I. MART. — Quasi idem sit, inquit Bochartus Jerozoic. cap. v, **חרב** per *Cheth*, et **ערב** per *Ajin*: quod Hieronymo nullus concesserit. Nam **ערב** per

Ajin et *Cholem*, *corvus* sonat; sed **חרב** per *Cheth* et *Cholem*, *siccitatem*, et *vastitatem*; aut *gladium*, si sit *Segol*. At non Hebræis litteris determinataque ejus vocis scriptura, sed Latinis *Hareb*, quæ utriusque Hebrææ respondere vox possit, scriptum est ab Hieronymo: neque adeo jure a Bocharto, aliisque post eum criticorum filiis accusatur. Confer ipsam S. Doctorem infra in cap. I Aggæi, vers. 11.

lota per pœnitentiam scribitur : *Quæ est ista, quæ ascendit dealbata* (Cant. viii, 5); Moyses quoque, id est, Lex Domini spiritualis, Æthiopissam de gentibus duxit uxorem (Exod. ii) : et Maria, id est, synagoga Judæorum, et Aaron, id est, carnale sacerdotium, et non secundum ordinem Melchisedech, murmurant adversus Legem, sed frustra. Statini enim synagoga perfunditur **711** lepra, et extra castra projecta, completo tempore, ipso orante Moysse, in castra reduciuntur. Æthiopiæ enim manus jam prævenerat Deum (Ps. lxxvii). Comminatur itaque nunc sermo divinus his qui peccatis inhærentes, et oblitii sordibus delictorum, nolunt ad meliora converti, et tenebrosam colorem eluere, et comminatur eis gladium, de quo puto scribi et in Genesi : *Statuit Cherubim, et flammeum gladium, qui vertit ad custodiendam viam ligni vitæ*. Et in Isaia : *Inducet gladium magnum et sanctum^a super draconem colubrum tortuosum, et interficiet illum in die illa* (Isai. xxvii, 1, sec. LXX). Et dicit eos vel vulnerandos vel interficiendos gladio, ut timentes pœnas, imitentur Niniven, et agant pœnitentiam (Jonæ iii), et non sustineant quæ Dominus comminatur. Quod quidem et Jeremiæ prophetia sonat : *Loquar, inquit, super gentem, et super regnum, et auferam et disperdam eos : et si pœnitentiam egerint, et ego pœnitentiam agam de omnibus malis quæ locutus sum, ut facerem eis* (Jer. xviii, 7, 8). Et ut sciatis propterea nunc Dominum comminari Æthiopiis gladium, ut eos ad meliora convertat, post paululum in hoc ipso libro de Æthiopiis infert : *Ultra flumina Æthiopiæ, inde supplices mei^b filii dispersorum meorum deferent munus mihi* (Infra iii, 10) : sive, ut in LXX habetur : *De finibus fluviorum Æthiopiæ suscipiam dispersos meos, et offerent hostias mihi*. Post hæc non loquitur Dominus ut supra; sed propheticus spiritus de eo : *Et extendet manum suam super Aquilonem, et perdet Assur* (Jer. i, 14). Aquilonem de quo Jeremias scripsit : *Ab aquilone exardescunt mala super omnes habitatores terræ*. Et de quo Salomon commemorat : *Aquilo durus ventus : nomine autem dexter vocatur* (Prov. xxv, 23). Propterea autem extendit inferentem supplicia Deus manum suam, ut et Aquilo sentiat pœnas, et hi qui in terra ejus sunt, ad quam juxta Zachariam pergunt equi nigri, de quibus dicitur : *Erant [Al. In quo erant] equi nigri, ibant in terram Aquilonis* (Zach. vi, 6). Et pulchro qui moverit pedes suos, et recesserit ab Oriente, de quo idem propheta ait : *Ecce vir, Oriens nomen ejus* (Ibid., 12), et ad Occidentem respexerit, statim pergit ad Aquilonem, qui ^c non est dexter, sed nomine dexter vocatur. Quod quidem et corporaliter intelligitur, **712** ut quicumque in Oriente steterit, et verterit se ad Occidentem respiciens, ad dexteram habeat Aquilonem, quem

^a Interserit Victorius, et fortem, juxta Græcum Septuaginta textum.

^b Idem corrigiit, filia, ex Hebraico et Vulgata editione : apud LXX pro filia, legitur suscipiam.

^c In Regin. ms. verba, non est dexter, sed nomine,

A dextrum vocant qui flatu illius refrixerunt, qui tantum nomine dexter est, cæterum re et opere potius in sinistra est. Postquam autem extenderit manum suam super Aquilonem Dominus, perdet etiam Assur, qui interpretatur εὐθύων, quem multi putant dirigentem dici, sed falsum est : εὐθύων enim coarctans dicitur, atque convincens. Et quoniam diabolus ipse est inimicus et ultor, et ipse peccata suggerit, et postea in peccatis coarctat peccatores, idcirco εὐθύων vocatur. Hunc ego esse reor principem Assyriorum, qui habitat ad Aquilonem, et metropolim habet Niniven, et dicit in Isaia : *Fortitudine faciam, et sapientia intellectus auferam terminos gentium, et vires earum depascar* (Isai. x, sec. LXX). Porro quod sequitur de Ninive vastata : *Et pascentur in ea greges, et omnes bestię terræ, et chamæleontes, et hericii in præsepibus ejus accubabunt, et bestię requiescent in cardinibus ejus, et corvi in fenestris ejus, et cætera* : videtur mihi juxta illud intelligi debere, quod vel in Jona, vel in Naum propheta scriptum est. Et in Jona quidem Niniven, id est, speciosam, quæ ad prædicationem Jonæ, id est, columbæ, egerit pœnitentiam, Ecclesiam interpretati ^d sumus de gentibus congregatam. In Naum vero super mundo intelligentiam temperavimus : et de mundo quidem non difficile est interpretari et dicere, quod quando Æthiopes vulnerati gladio Domini fuerint, et extenderit manum suam super Aquilonem, et perdidit Assyrium principem mundi, etiam ipse mundus cum principe suo pereat, et ad maximam solitudinem redigatur, et nulli miserabilis sit, sed omnes ad ruinam ejus sibilent, et moveant manus suas. De Ecclesia autem videtur prima fronte esse blasphemum, quod ea futura sit in via et deserta, et bestię habitent in ea, et postea ei cum insultatione dicatur : *Hæc est civitas malis dedita, quæ habitabat in spe, quæ dicebat in corde suo : Ego sum, et non est præter me amplius, quomodo facta est in solitudinem, pascua bestiarum?* Sed qui **713** consideraverit illud Apostolicum in quo dicitur : *In novissimis temporibus instabunt tempora pessima, et erunt homines sui amatores, avari, arrogantes, superbi, blasphemii, parentibus non obedientes, ingrati, scelesti, sine affectione, sine pace, accusatores, intemperantes, crudeles, odio habentes bonum, proditores, temerarii, inflati, voluptatum amatores magis quam Dei : habentes formam pietatis, virtutem autem ejus denegantes* (II Tim. iii, 1, seqq.). Necnon et hoc quod in Evangelio scriptum est, quod multiplicata iniquitate, refrigescat charitas multorum, intantum in illo tempore compleatur : *Verumtamen veniens Filius hominis putas inveniet fidem super terram* (Matt. xxiv, 12)? non mirabitur de extrema Ecclesiæ vastitate, quod, regnante Antichristo, redigenda sit in solitudinem, et tradenda bestiis, et passura quæ-

non habentur.

^d Atqui nondum Jonam illustrare cœperat. Fortasse licia et subtegmina apud se texendo operi jam paraverat, atque ea sunt quæ hic laudat.

cumque nunc propheta describit. Si enim Deus propter infidelitatem ramis naturalibus non pepercit, sed fregit eos, et posuit flumina in desertum, et fontes aquarum in sitim, terram fructiferam in sanguinem, propter malitiam habitatorum ejus: cur non e contrario eos de quibus dixerat: *Posuit desertum in paludes aquarum, et terram sine aqua in fontes aquarum, et habitare fecit ibi esurientes*, et cætera, et quos inseruit de oleastro in radicem bonæ olivæ, si immemores beneficii recesserint a conditore suo, et adoraverint Assyrium, evertat et ad eandem sitim reducat, in qua prius fuerant? Quod cum generaliter in adventu Antichristi, sive in fine mundi possit intelligi: tamen quotidie in his qui simulant se esse de Ecclesia Dei, et operibus negant, auditoresque legis sunt, et non factores, accipi potest, ^a qui frustra speciosos se esse jactent, cum habitent in eis greges, vitiorum scilicet multitudo, et bruta animalia corpori æservientia, et omnes bestię terræ, quæ corda eorum comedunt, et chamæleontes qui non habent unum colorem; sed diversis peccatis, nunc avaritia, nunc luxuria, nunc crudelitate, nunc libidine, nunc tristitia, nunc exultatione per momenta mutantur. Et hericii in præsepibus eorum, animal spinosum et plenum sentibus, et vulnerans quidquid contigerit. Sed et bestię cubabant in foraminibus, id est, in cordibus eorum, et corvi immundæ **714** aves in portis eorum, vel in ore, vel in auribus, quo aut loquantur semper, aut audiant mala. Post quæ infertur et dicitur: ideo Ecclesiam hæc passuram fore, vel esse perpressam, quod in superbiam se elevaverit, et quasi cedrus suum cæcumen erexit, malis operibus dedita, et nihilominus futuram sibi beatitudinem repromittens, et in corde suo cæteros despiciens, nec putans quemquam esse præter se, et dicens: *Ego sum, et non est alia præter me ultra*: quomodo ergo facta est in solitudinem pascua bestiarum? Ubi enim prius habitabat Pater, et Filius et Spiritus sanctus, et angeli ejus ministerii præsidebant, tunc habitabunt bestię, de quibus et propheta complorat dicens: *Ne tradas bestis animam confidentem tibi* (Ps. lxxiii, 19). Omnis qui transibit per eam, sibilabit et movebit manus suas. Quod si de angelis intellexerimus, ita interpretabimur: cum transierint per eam angeli, et non manserint in ea, ut prius facere consueverant, stupebunt et mirabuntur: et non eam fulciant, et sustentabunt ruentem manu sua, sed levabunt manus et pertransient. Vel certe cum sibilo attollent manus, et quasi plangentes in morem lugentium concrepabunt. Si autem hoc de diabolo et angelis ejus voluerimus accipere, qui vineam quoque, quæ de Ægypto translata fuerat, vastaverunt: dicemus, per animam de qua Christus recesserit, et quæ prius templum Dei fuerat, et esse desivit, transire serpentem, et sibilare in ea, et ve-

na suæ malitiæ evomere: et non solum hoc facere, sed opera quoque sua quæ τροπικῶς manus vocantur, movere. Ac ne putes quia colubrum nominavimus, violenter nos manus colubri, pro opere intelligere, accipe testimonium Salomonis: *Mors, et vita in manibus linguæ* (Prov. xviii, 21). Hæc diximus, ut potuimus interpretationi allegoricæ servientes. Si quis autem magis verisimilia, et habentia rationem quam a nobis sunt disserta repererit, illius magis lector auctoritate ducatur.

(Cap. III. — Vers. 1 seqq.) *Væ provocatrix et redempta civitas: columba non audivit vocem, et non suscepit disciplinam: in Domino non est confisa, ad Dominum [Vulg. Deum] suum non appropinquavit. Principes ejus in medio ejus, quasi **715** leones rugientes: iudices ejus lupi vespere, non relinquebant in mane. Prophetæ ejus vesani, viri infideles: Sacerdotes ejus polluerunt sanctum, injuste egerunt contra legem. Dominus justus in medio ejus non faciet iniquitatem. Mane mane judicium suum dabit in luce, et non abscondetur: nescivit autem iniquus confusionem: disperdidi gentes, et dissipati sunt anguli eorum: desertas feci vias eorum, eo quod non [Vulg. dum non] est qui transeat: desolatae sunt civitates eorum, non remanente viro, neque ullo habitatore. Dixi, timebitis me, suscipies disciplinam, et non peribit habitaculum ejus propter omnia in quibus visitavi eam. Veruntamen diluculo surgentes corruperunt omnes cogitationes suas. LXX: O illustris et redempta civitas, columba non audivit vocem, non suscepit disciplinam: in Domino non est confisa, et ad Dominum suum non appropinquavit. Principes ejus in ea veluti rugientes leones: iudices ejus sicut lupi Arabiæ, non dimittebant in mane: prophetæ ejus portantes spiritum, viri contemptores: Sacerdotes ejus pollunt sancta, et impie agunt in legem: Dominus autem justus in medio ejus, et non faciet iniquitatem. Mane mane judicium suum dabit in luce, et non est absconditus, et nescit iniquitatem in exactione, nec in sempiternum injustitiam: detraxi superbos, dissipati sunt anguli eorum: detraxi vias eorum ut penitus non transeant: defecerunt civitates eorum, eo quod nullus subsisteret, neque habitaret. Dixi, veruntamen timebitis me, et suscipietis disciplinam, et non peribitis de oculis ejus in omnibus in quibus ultus sum super eam. ^b Præparare, consurge diluculo: disperierunt omnes racemi eorum. Multi putant propter consequentiam sermonis dici adversum Niniven, de qua supra: *Et perdet Assyrium, et ponet Niniven in solitudinem*. Sed nunquam Scriptura Niniven columbam vocaret: licet in Jeremia, a facie gladii columba de Nabuchodonosor quidam dictam putent (Jer. xv). Sed sciendum quod alii e contrario asserunt, pro columba, ibi posse intelligi **716** ^c Ἑλλάδα, id est, Græciam, ut sit sensus, a facie gladii Jona, id est, a facie gladii Græcia: Jona*

^a Ms. Regin., quod frustra speciosa esse se jactent.

^b Postremus iste versiculus, *Præparare, etc.*, in Regin. ms. hic non habetur.

^c Idem ms. *elaam*, qui et verba, a facie gladii Jona, prætermittit. Proxime superiorem expositionem de Nabuchodonosor ipse probat Hieronymus in Comment. in Jerem. cap. xxv, in fine: *Non mirabitur,*

enim tam columbam quam Græciam significat. Unde et usque hodie Græci Jones, et mare appellatur Jonium, et apud Hebræos permanet eorum vetus vocabulum. Sed et principes Romani apud barbaras nationes antiquum vocabulum retinentes, Cæsares appellantur. Omnis itaque contra Jerusalem sermo est: Væ civitas quoadam columba, semper peccans, et captivitatibus tradita, et rursus redempta a Domino. Væ civitas provocatrix: quod significantius Hebraice dicitur מָרָא (מֵרָא), id est, παραπεισέουσα: quod nos possumus dicere, Deum amarum faciens, id est, tuo vitio dulcem Dominum atque elementem vertens in amaritudinem, ut qui misereri vult, punire cogatur. Non audivit præceptum Domini, et correpta noluit suscipere disciplinam; nec prementibus malis aliquando confisa est in Domino Deo suo; nec ambulavit post tergum ejus; nec dicente eo: *Ego Dominus appropinquans, et non de longe* (Jer. xxiii, 23), ipsa ei appropinquare voluit. Describuntur quoque principes ejus, et judices, et prophetæ, et sacerdotes, ut in civitate populum, et in his quæ dixi, nominibus dignitatum, principes accipiamus. Principes igitur ejus quasi leones semper versabantur in prædis, et ad effundendum sanguinem subjectorum: judices ejus rapaces, non dimittentes aliis quod possint rapere. Prophetæ ejus *insanientes*, sive *stupentes*, quod Hebraice dicitur ^a PHOEZIM, et Aquila transtulit ^b θαμβηται, loquebantur quasi ex ore Domini, et omnia contra Dominum prædicabant. Sacerdotes in loco sanctuarii commiserunt sacrilegium, et cum contra legem facerent, ex lege victimas offerrebant. Propterea quia illi egerunt injuste, Dominus justus non faciet iniquitatem; sed restituet urbi pessimæ quæ meretur. *Mane, mane*, id est, manifeste et absque **717** aliqua ambiguitate faciet de ea iudicium, nec erit quod ab eo possit abscondi. Et hoc faciet Dominus, ut correpta civitas convertatur ad melius. Sed iniquus Israel non cognovit confusionem suam, nec intellexit idcirco sibi illatas plagas, ut ageret penitentiam. Vidicavi te, inquit postea de gentibus, et destruxi imperia earum, ut qui per plagas me non senseras, saltem per beneficia cognosceres. Vel certe sic intelligendum: Disperdi omnes civitates tuas, o Juda, et omnes subjectos tibi pagos et tribus, et diversa confinia, et tanta hominum vastitas fuit, ut non esset qui habitaret in urbibus tuis; et

postquam hoc feci, misi prophetas meos consurgens diluculo, et ad penitentiam provocans, dixique: Feci quidem tibi hæc, o Jerusalem, sed feci ut timeres me, et susciperes disciplinam, et non periret habitaculum tuum, hoc est, templum, propter omnia scelera quæ gesseras. At e contrario, habitatores Jerusalem, me eos ad penitentiam provocante, quasi de industria et ex contentione diluculo surrexerunt, ut festinatione qua ad me redire debuerant complerent omnes cogitationes suas, et opere demonstrarent, quod mente conceperant. Hoc juxta Hebraicum. Cæterum illustris et redempta civitas Christi sanguine, juxta superiora perspicue Ecclesia intelligitur, quæ et vocatur columba, propter simplicitatem multitudinis in ea credentium. Hæc non audivit vocem Domini, neque suscipere voluit disciplinam, nec confisa est in Domino, quia noluit appropinquare ad Dominum Deum suum, ut mereretur veniam peccatorum. Frustra enim quis vocem Domini Dei sui audire se dicit, et confidere in Domino, quando operibus fidem destruit, et magis mammonæ jungitur quam Domino Deo suo, et duplici corde accedit ad eum, et duobus Dominis, sæculo et Deo militare posse se credit. Hujus principes sunt sicut leones rugientes. Non ambigimus de rugitu leonum et discursu: quando viderimus principes ejus ita in subjectos populos detonare, et voce tyrannica rabidisque conviciis plebem conterrere, ut non pastorem in grege, **718** sed leonem iacter oviculas putes frendere. Judices quoque ejus quasi lupi Arabiæ, occidentes vespere, et nil relinquentes in mane: non aspicientes ad ortum solis, sed morantes semper in tenebris, et possessiunculas Ecclesiæ, et ea quæ in Dei donaria conferuntur, vertentes in lucrum suum, ut non habeant pauperes quod mane comedant, qui quasi in nocte, et nullo vidente, omnia populantur; et cum luporum more cuncta diripiunt, ne parvos quidem cibos indigentibus derelinquunt. Prophetæ etiam, id est magistri qui se putant docere populos, et de Scripturis sermocinari, πνευματοφόροι, id est, portantes spiritum, sive spirituales (et hoc ἰδιωματικῶς legendum) sunt viri contemptores: non enim docere, sed facere in Ecclesia convenit, non factis verba destruere. Cæterum tu cum alium doceas, et ipse non facias, non tam doctor quam contemptor vocandus es, de quo et in

inquit, columbam Domini intelligi Nabuchodonosor, qui supra eum vocari servum Domini legerit.

^a Confictam lectionem Græcam hic nobis obstrudunt veteres editiones: Erasmi. et Marian. legunt enim ἰθουσιαζόμενοι, cujus vocis nullum exstat vestigium in codicibus mss. qui distincte retinent Aquilæ lectionem, nempe θαμται, sive θαμπται cum π in medio, quod elementum omissum videtur ab antiquis exscriptoribus lingue Græcæ: prorsus imperitis. Θαμπται porro stupentes, id est insanientes dicuntur propter fororem et insaniam pseudopphetarum et similibus falsorum doctorum. MARR.

^b Hanc vocem, θαμβηται, codicis Regiæ monitu, facem præferente Montfauconio in Hexapliâ, restitimus. Scriptum nempe ita invenimus, ΘΑΜΒΗΤΤΑ, quam scripturam uno alterove loco, quod ductus

ipse litterarum monebat, nullo negotio emendamus, ΕΤΤΑΙ in fine, pro ΙΤΤΑ substituentes. Porro hanc unam esse germanam lectionem, sive interpretationem Aquilæ, ex eo manifesto liquet, quod ipsum verbum ἴθου alibi, sive Genes. xlix, 3, θαμβεύειν reddiderit, unde ex illo derivatum nomen ἴθουθις fuisse θαμβητάς interpretatum, dubio vertetur nemini. Suffragatur et quæ in ms. quodam noni sæculi invenisse se ait laudatus Montfauconius, lectio caalbrutai, quam commode satis, atque ingeniose ad Græcarum litterarum orthographiam in hanc θαμβηται exegit. Erat vero in hacenus vulgatis libris θαμται, vel θαμπται, quæ, ut ad veram lectionem proxime accederet, sponte se prodebat amanuensium corruptam vitio.

Habacuc scribitur : *Videte contemptores et respicite, et admiramini mirabilia, et disperdimini* (Abac. 1, 5). Sacerdotes quoque qui Eucharistiæ serviunt et sanguinem Domini populis ejus dividunt, impie agunt in legem Christi, putantes *ἐχαρακτῶν* imprecantis facere ^a verba, non vitam, et necessariam esse tantum solemnem orationem, et non sacerdotum merita, de quibus dicitur : *Et sacerdos in ^b quo fuerit macula, non accedet offerre oblationes Domino* (Levit. xxi, juxta LXX). Cum hæc faciant principes, judices, prophetæ, sacerdotes Jerusalem, nihilominus clemens et justus est Dominus. Clemens, in eo quod a sua Ecclesia non recedit : justus, in eo quod reddit unicuique quod meretur. Postquam enim advenerit mane, et nox hujus sæculi pertransierit, dabit in luce iudicium suum, et non abscondetur vel ipse, vel iudicium ejus. Et cum cœperit a singulis exigere pecuniam quam eis commiserat, non erit injustus, nec faciet in perpetuum valere injustitiam ; sed superbos principes, quibus resistit Deus, detrahet de cathedris suis, et de culmine quod tenebant, et dissipabuntur anguli eorum, id est pravæ voluntates, et a recto itinere declinantes, in quibus semper et Pharisei orare consueverant, angulari **719** lapide contempto. Puto autem quod et superbis prosit deahi eos de arrogantia sua, et dissipari angiportus et angulos eorum, ut postea recto itinere gradientur. Denique sequitur : *Et desertas faciam vias eorum, eo quod non sit qui pertranseat* : secundum illud quod in primo psalmo scriptum est : *Et iter impiorum peribit* (Ps. 1, 6). Necnon et in Osee, ubi de Jerusalem dicitur fornicante : *Ecce ego claudam vias ejus spinis, et obstruam itinera ejus, et semitam suam non inveniet, et persequetur amatores suos, et non apprehendet eos, et quæret eos, et non inveniet ; et dicit : Vadam, et revertar ad virum meum priorem, quoniam bene mihi erat tunc magis quam nunc* (Osee, 12, 6, 7). Animadvertite quod nisi clausæ fuissent viæ, et obsepta itinera, et nisi destruxisset Dominus vias ejus, numquam dicere potuisset anima fornicans : *Vadam, et revertar ^c ad virum meum priorem*. Dissipantur ergo itinera superbiorum et anguli eorum, ne ambulent in superbia et in pravitate, et urbes eorum quæ male ædificatæ fuerant in arrogantia et superbia, destruantur, ne subsistant et habeant habitatores pessimos. Ac ne quis putet nos vim facere Scripturæ, discat ex consequentibus : Hæc autem, inquit, feci, ut dicerem eis : Ecce destructa sunt itinera malitiæ, de cætero timete me, et discite [Al. suscipite] disciplinam, ne et disciplina mea pereat, fructum in vobis conversionis non inveniens ; et omnia irrita sint, per quæ vos volui corripere, et ille vobis sermo qui in Jeremia scriptus est, possit

aptari : *Sine causa percussi filios vestros, disciplinam non recepistis* (Jer. 11, 30). Vel certe : timete me, et recipite disciplinam, ut non pereant omnia de conspectu Jerusalem, nec penitus ad solitudinem deducatur super his malis, in quibus [Al. qua] comminatus sum ei. Nec moveat aliquem (ut sæpe jam dixi) quod hæc adversum Ecclesiam dicta interpreter, cum sciat Jerusalem in Scripturis sanctis semper typum habere Ecclesiæ : de qua qui peccaverit, vel in Babylonem abduciur, vel si sponte descendere voluerit, in Jericho a latronibus vulneratur. Quæ est enim ita illustris ut Ecclesia, quæ in toto orbe fundata est : **720** ita redempta Christi sanguine et columba propter gratiam Spiritus sancti, ut Ecclesia de genibus congregata ? in qua plurimi qui se dicunt in Christum credere, nec audierunt vocem ejus ; nec ceperunt disciplinam, nec juxta eum esse voluerunt. Quod autem dicitur : *Principes ejus in ea sicut leones rugientes*, scio offensurum me esse plurimos, quod super episcopis et presbyteris hæc interpreter, cum et presbyteri mali, qui Susannam violare cupierunt, cæteros presbyteros qui bene vixerint, non condemnent. Et mali principes, quos describit sermo propheticus, non sint bonis principibus contumeliæ : *Stulto enim flagellato, insipiens sapientior erit* (Prov. 19, 15) : si autem insipiens sapientior fit, quanto magis ille qui sapiens est ? Sed judices ejus ac principes capientes munera, vendentesque justitiam, nonne recte appellantur *lupi Arabiæ*, vel *vespertini*, sicut Symmachus transtulit ? Non enim merentur lupi dici Benjamin, qui mane rapiunt, et ad vesperam dant escam (Gen. 49, 27) ; sed lupi vespertini, qui noctibus comedunt, et in mane nihil relinquunt. Quod autem sequitur : *Prophetæ ejus πνευματοφόροι*, id est, *portantes spiritum, viri contemptores*, nullum moveat quod super doctoribus interpretantes, eosdem et prophetas dicamus et contemptores, cum et Apostolus præcipiat : *Nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in die redemptionis* (Ephes. 4, 30). Et David loquatur in quinquagesimo psalmo : *Spiritum sanctum tuum ne auferas a me* (Ps. 51, 15). Nisi enim Spiritus sanctus contristatus fugere consuevisset prius hospitium, et dimittere habitaculum suum, numquam et Paulus præcepisset quod supra dixi ; et David post adulterium formidaret, ne perderet quod acceperat, de quo et ad Hebræos scribitur : *Quanto arbitrastis deteriora mereri supplicia eum, qui Filium Dei conculcaverit, et sanguinem testamenti immundum duxerit, in quo sanctificatus est, et spiritui gratie contumeliam fecerit* (Heb. 10, 29) ? Sed et in tertio Regum libro scriptum est : hominem Dei, baud dubium quin prophetam, qui ad altare ^d dixerat in Samaria : *Altare, altare, hæc dicit Dominus : Ecce filius nactus*

^a Confer. lib. contra Luciferianos n. 5 et seqq. Cave enim hæc ita accipias, quasi necessariam putaverit S. Docteur in sacerdotibus rectam vitam, ut valide eucharistiam conficiant : cum id ille unum caveat, ne dum de sola sibi sacerdotes potestate oblandiuntur, rectam vivendi deserant normam, et

quod potestate construunt, exemplo destruant.

^b Ms. Regiæ, in quacumque fuerit macula.

^c Interserit hic Regin. ms. in domum meam, Græco ut et supra textu renuente.

^d Olim erat, ad altare destructum, postquam diserat. etc., pro quo retinuit Victorius, exstructum, postquam.

721 *David* (III Reg. XIII, 2), et cætera; quia contempserit verba Domini, et comederit apud pseudopropheta (sic enim locum istum exponens Josephus interpretatus est), interfectum esse a leone. Et ne putaretur casus et non iudicium Domini, et pseudopropheta qui eum deceperat, hoc futurum esse prædixit, et ipse leo contemptorem puniens, asinum reservavit. Non ergo mirum si doctores qui sancto Spiritu pleni fuerant, possint fieri contemptores, cum apud negligentes et non omni custodia conservantes cor suum, hæc ipsa causa frequenter soleat superbiæ in Dominum et contemptus existere, quod habeant scientiam Dei, et noverint multam bonitatem ejus, quam abscondit timentibus se, et contemnunt divitiis bonitatis ejus thesaurizantes sibi iram in die iræ et revelationis. Sacerdotes quoque (qui dant baptismum et ad Eucharistiam Domini imprecantur adventum: faciunt oleum chrismatis: manus imponunt; catechumenos erudiunt: Levitas et alios constituunt sacerdotes) non tam indignentur nobis hæc exponentibus et prophetis vaticinantibus, quam Dominum deprecantur, et studiose agant ne de sacerdotibus qui violant sancta Domini, esse mereantur. Non enim dignitas et nomina dignitatum, sed opus dignitatis, et principes, et iudices, et prophetas, et sacerdotes salvare consuevit: *Qui episcopatum, inquit, desiderat, bonum opus desiderat* (I Tim. III). Videte quid dixerit: *bonum opus desiderat*. ^a Opus non dignitatem. Si autem, despecto opere, solam aspexerit dignitatem, cito corrui turris in Siloa, et excelsa cedri fulmine feriuntur, et erecta cervix frangitur, et cygnus, extento collo, et in sublime se tendens, inter immundas volucres computatur. Porro quod exposuimus juxta Hebraicum: *Verumtamen diluculo surgentes corruerunt omnes cogitationes suas*, pro quo in Septuaginta scribitur: *præparare, consurge diluculo, dissipata est omnis frondositas eorum*, quia multum ab Hebraico discrepat, et magis videtur juxta LXX cum posterioribus concordare, in sequentibus exponemus.

(Vers. 8, 9.) Quapropter exspecta me, dicit Dominus, **722** *in die resurrectionis meæ in futurum: quia iudicium meum ut congregem gentes, et colligam regna, ut [Vulg. et] effundam super eas [Vulg. eos] indignationem meam, omnem iram furoris mei: in igne enim zeli mei devorabitur omnis terra: quia tunc red-* **D** *dam populis labium electum, ut invocent omnes nomen [Vulg. in nomine] Domini, et serviant ei humero uno. LXX: ^b Propterea exspecta me, dicit Dominus, in die resurrectionis meæ in testimonium: quia iudicium meum in congregationes gentium, ut suscipiam reges, ut effundam super eos iram meam omnem, iram furo-*

Mox quoque pro filius nascetur David, repositus filius nascetur domui Jacob. In nostris mss. et Martian. editione nihil simile invenire est, duæque illæ voces, *exstructum postquam*, contextui incommodæ præterea videbantur.

^a Vocem, *opus*, ἔργον, duo nostri mss. supplent.

^b Versiculos, *Præparare consurge*, etc., quem in su-

aris mei: quia in igne zeli mei consumetur omnis terra, quia tunc convertam ^c super populos linguam in generationem ejus, ut invocent omnes nomen Domini, ut serviant ei sub jugo uno. Hæc Judæi interpretantur in adventu Christi, quem sperant venturum esse, et dicunt universis gentibus congregatis, et effuso super eas furore Domini, in igne zeli ejus terram devorandam. Et sicut ^d ante ædificationem turris fuit, quando una lingua omnes populi loquebantur, ita conversis omnibus ad cultum veri Dei, locuturos Hebraice, et totum orbem Domino servituros. Nos autem qui non sequimur occidentem litteram, sed spiritum vivificantem, nec Judaicas fabulas, audimus a Domino: *Præparare, consurge diluculo: dissipati sunt omnes racemi eorum*; et præparati dicimus: *Paratum cor meum, Deus, paratum cor meum* (Ps. LVI, 8). Audimusque in Proverbiis imperatum: *Præpara in egressu opera tua* (Prov. XXIV, 27). Et illud quod in Levitico (Cap. XVI) sacratè dicitur, ubi septimo mense, decima die mensis offert Aaron pro populo hircum emissarium, atque viventem, et ponens manus super caput ejus, imprecatur ei cuncta peccata populi Israel, traditque eum in manus hominis præparati, et mittit in eremum (intelligimus in nobis) et præparantes nos veri imperio sacerdotis, tollimus malum de medio Ecclesiæ. Cumque hæc fecerimus, nox præterit, appropinquat dies, et quasi in die honeste ambulantes, dicimus: *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo* (Psal. LXII, 1). Statimque inferimus: *Mane exaudies orationem meam, mane assistam tibi, C et videbo* (Psal. V, 4, 5). Nisi enim præparati fuermus, **723** non nobis oriatur sol justitiæ. Orto autem sole, omnes racemi de vinea Sodomorum dissipantur et pereunt, ut non solum grandes botri, sed etiam quod parvum esse videbatur in nobis, Christi lucerna radiante, dispereat. Et pro his omnibus mercedem nobis pollicens Deus, ait: *Exspecta me in die resurrectionis meæ in testimonium: post vitia enim atque peccata Deus resurget in nobis.* Et juxta quod in alio loco præcipit: *Estote mihi testes, et ego testis, dicit Dominus Deus: et puer quem elegi* (Isai. XLIII, 10): testis est nobis Pater cum Filio et Spiritu sancto, ut in ore duorum vel trium testium, stet omne verbum (Deut. XVII). Et magis mihi videtur sic stare sententia, et sub his tribus testibus veritas confirmari, quam per [Al. secundum] litteram. Duo enim fuerunt testes contra Susannam (Dan. XIII), et contra ipsum Dominum Salvatorem (Matt. XXVI), et tamen non stetit verbum in ore eorum. Contra Naboth quoque pene tota civitas dixit testimonium, consensusque testium pessimorum non firmitatem habuit veritatis, sed sceleris conjurationem (III Reg.

periori sectione diximus, in Regin. ms. non haberi, hic demum loci ab eodem recensetur.

^c Idem ms., *convertam in populis linguam in generationes*, etc., juxta nonnullorum exemplarium Græcum textum. Mox emendamus, *invocantes nomen*, pro quo erat, *nomine*.

^d Rursum idem ms., *Et sicut antea in ædificatione turris*, etc.

xxi). Quia iudicium, sit, meum in congregationes gentium, ut suscipiam reges, in loco videlicet suppliciorum suorum, ut effundam super eos iram meam, omnem iram furoris mei. Qui minor est, cito mereatur veniam, et misericordiae proximus est: *Potentis autem potenter tormenta patientur* (Sapient. vi, 6). Unde gentes et gentium multitudo congregatur ad iudicium; reges autem, id est, principes dogmatum perversorum adducentur in poenam, ut effundatur super eos omnis ira furoris Domini. Et hoc non crudelitate sit aliqua, ut arbitrantur sanguinari Judaei, sed misericordia, et consilio medicantis. Sequitur enim: *In igne enim zeli mei consumetur omnis terra. Gentibus quippe ad iudicium congregatis, et regibus ad supplicium, ut effundatur super eos ira, et non ex parte, sed tota, et ira ac furore sociato, consumatur in toto orbe quicquid terrenum est, quicquid ad opera terrae, id est, carnis pertinet: omnes ejus vepres et spinosa fruteta vastans, zeli mei vorabit incendium. Et tunc veritatem super populos linguam in generationem suam, ut unusquisque errore deposito ad antiquum confessionis Domini eloquium revertatur: et in nomine Jesu omne genu flectatur, caelestium, terrestrium, et infernorum, et omnis* **724** *lingua confiteatur Dominum Jesum in gloria Dei Patris* (Philipp. ii, 10). Abiectisque lateribus, et bitumine quae habebamus pro lapidibus et luto, quibus erroris nostri superbiam exstruebamus contra Dominum, recipiamus linguam quam ante perdidimus, et simus sub jugo Christi, dicentis: *Jugum meum suave est, et onus meum leve est* (Mat. xi, 30). Notandum autem quod in eo loco, ubi nos interpretati sumus: *reddam populis labium electum*, pro electo, Septuaginta dixerunt, in generationem ejus, ut subaudiatur, terrae. Et hinc error exortus est, quod Verbum Hebraicum BARURA (ברורה), quod Aquila et Theodotus *electum*, Symmachus *mundum* interpretatus est: Septuaginta legerunt BADURA (בדורה), RES litteram DALETH existimantes, propter elementi nimiam similitudinem, quod parvo apice distinguitur. Necnon ubi nos transtulimus, *In die resurrectionis meae in futurum*, et omnes interpretati sunt, *in testimonium*. Hebraeus qui me in Scripturis instituit, asserebat LAED (לעד) in praesenti loco magis *sic* $\epsilon\tau\iota$ id est, *in futurum*, debere intelligi, quam *in testimonium*, ED enim, quod scribitur per litteras AIN et DALET, $\epsilon\tau\iota$, et $\mu\alpha\tau\rho\rho\iota\sigma\iota\upsilon\varsigma$, id est, *futurum*, et *testimonium*, intelligi. Possumus hunc locum et de primo Christi adventu exponere, quando, omni errore sublato, daemionibusque calcatis, et terrenis operibus destructis, apostoli universis linguis locuti sunt (Act. ii), et veteri errore sublato, unum confessionis redditum est labium. Sed et reges qui destruuntur, et divino consumuntur ardore, perversorum dogmatum principes sentiendi sunt.

(Vers. 10 seqq.) *Ultra flumina Aethiopiae, inde supplices mei, filii [Al. filia] dispersorum meorum, deferent munus mihi. In die illo non confunderis super cun-*

^a Ms. Regina., *corporalibus bonis operibusque com-*

*actis adinventionibus tuis, quibus praeraticata es in me: quia tunc auferam de medio tui magniloquus superbiae tuae, et non adjicies exaltari amplius in monte sancto meo, et derelinquam in medio tui populum pauperem et egenum, et sperabunt in nomine Domini, Reliquiae Israel non facient iniquitatem, neque loquentur mendacium, et non inveniatur in ore eorum lingua dolosa, quoniam ipsi pascentur et accubabunt, et non erit qui exterreat. LXX: De finibus fluminum Aethiopiae suscipiam dispersos meos: offerent victimas mihi. In die illa non confunderis ex omnibus adinventionibus tuis, **725** quibus impie egisti in me, quia tunc auferam a te detractionem contumeliae tuae, et ultra non adjicies ut magnificeris super montem sanctum meum: et reliquam in te populum mansuetum et humilem, et re-*
B *rebuuntur nomen Domini, qui fuerint reliqui de Israel, et non facient iniquitatem, et non loquentur vana, et non inveniatur in ore eorum lingua dolosa, quoniam ipsi pascentur et accubabunt, et non erit qui exterreat eos. Cum reddiderit Dominus credentium populis labium electum, et invocaverint omnes nomen Domini, et portaverint jugum ejus tunc etiam ultra flumina Aethiopiae (unde venit regina Saba audire sapientiam Salomonis (III Reg. x) deferent victimas Domino: Et Aethiopia praevenerit manus ejus Deo (Psal. lxxv, 32): veroque legisero, qui decem plagis percussit Aegyptum (Exod. ii), nubet Aethiopiassa, invidente synagoga Hebraeorum. Quod autem ait juxta Hebraicum: *Inde supplices mei filia dispersorum meorum, deferent munus mihi*, hujuscemodi est: O Israel, o*
C *synagoga quondam filia, quam in toto orbe dispersi, licet invidias [Al. invidia], licet aemulatione cruceris, tamen de Aethiopia mihi victimae deferentur, id est, de gentiliu[m] populo. In die illa, id est, quando gentium crediderit multitudo, etiam tu non penitus confunderis super cunctis erroribus tuis, quibus praeraticata es in me, eligendo Barabbam, et Dei Filium crucifigendo (Joan. vi). Tunc auferam de medio tui Scribas, et Sacerdotes, et Phariseos, magniloquus superbiae tuae, et nequaquam te in monte sancto meo ultra jactabis; sed habebis populum pauperem, homines illitteratos, et piscatores, qui sperabunt in nomine Domini. Reliquiae Israel, non multitudo quae clamavit: *Crucifige, crucifige eum* (Joan. xix, 6): non pontifices et optimates; sed reliquiae nequaquam*
D *facient iniquitatem, nec loquentur mendacium in Christo, veritati credentes: nec inveniatur in ore eorum lingua dolosa, scientes quod omne mendacium de diabolo est (Joan. viii); quoniam ipsi pascentur, et dicent: *Dominus pascit me, et nihil mihi deerit: in loco pascae ibi me collocavit. Super aquam refectio[n]is educavit me, animam meam convertit* (Psal. xxii, 1): et non erit qui exterreat, vincente fide credentium persecutorum superbiam. Hoc de primo **726** adventu Christi intellectum sit, quod Judaei sibi in fine promittunt, et sperant se habituros in Jerusalem, et in morem pecorum corporalium ^a de-*
plendos. Paulo post ex eodem et Victorio legimus

nis Judæ opibusque complendos et pascendos herbis viridibus, et delentis cunctis gentibus, sibi que subjectis, nullum posse resistere qui eos exterreat. Nos autem accipientes ex hac fabula occasionem veræ historiæ, dicimus [Al. dicemus], omnem nigredinem animæ, et tetrum colorem, ac draconis venenum, quo tincti fueramus vitiis atque peccatis, reddito nobis labio electo, sive mundo, et candido (ut interpretatus est Symmachus) derelinquere nos in fluminibus Æthiopiæ perversorum dogmatum magistros, quibus ante irrigabamur, et cum disperso [Al. dispersis] quondam Israel Christo munera delaturos. In die illa, qua nobis Christi lumen fuerit exortum, dicetur ad singulos nostrum: non confunderis ex omnibus tuis adinventionibus, cogitationibus videlicet pessimis, quibus impie agebamus contra Dominum, et tollitur universa superbia et contumelia per quam erigebamur contra Dominum, et contra montem sanctum ejus Dominum nostrum et Salvatorem, et pro superbis vanisque nominibus relinquetur in nobis populus mansuetus et humilis, ut nihil arrogans, nihil tumens, nihil quod Deo displiceat, cogitemus. Simulque considera quod in die judicii, et in consummatione mundi tollantur universa nomina dignitatum, et unus populus remaneat, et grex sub pastore bono, qui sit mansuetus et humilis. Tunc etiam populus Israel, plenitudine gentium subintrante (Quia conclusit Deus omnes sub peccato, ut omnibus misereatur (Rom. xi, 32)) timebunt nomen Domini. Et reliquæ Israel non facient ultra iniquitatem, per quam Dominum negaverunt, nec loquentur vana: ineptias sibi fabulas promittentes: nec invenietur in ore eorum lingua mendacii, Christo per eos, qui veritas est, loquente. Tunc enim pascentur, et ipsi in uno grege, et accubabunt in Ecclesia, et veri Nabuchodonosor impetus non timebunt. Hæc videntes et legentes tanta mysteria, clamemus cum Apostolo, atque dicamus: *O profundum divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei, quam 727 inscrutabilia sunt judicia tua, et investigabiles viæ tuæ* (Rom. xi, 33). Quod quidem et propheta sentiens, et secum volvens, de Dei judiciis suspicatur. *In nocte cum corde meo exercebar, et scopebam spiritum meum, et dicebam: Numquid in sempiternum abjiciet Deus, aut non addet ut misereatur ultra: aut continebit in ira sua misericordias suas? et dixi: Nunc cæpi: hæc est immutatio dexteræ excelsi* (Psal. lxxvi, 7, seq.). Et est sensus: Hoc quod putabam Dominum in æternum relinquere peccatores, et misericordias suas ira succedente colibere, intellexi idecirco factum, ut immutatione dexteræ suæ, quæ excelsi est dextera, universa mutaret, et misereretur his quos ante projecerat. Et nos igitur et reliquæ Israel, scientes quod redditori sumus rationem pro omni otioso verbo (Matt. xii), et quod disperdet Dominus universa labia mendacia, non loquamur vanitatem. *Vanitas quippe vanitatum, et omnia*

resistere, pro quo erat resistere.

^a Comma istud, *Væ qui accepit, etc.*, in Regim., ms. non habetur.

vanitas (Eccl. 1, 2). Et: *Universa vanitas omnis homo vivens* (Psal. 58). Nec ore nostro mendacium proferramus; sed accepta potestate calcandi super serpentes et scorpiones, et super omnem virtutem inimici (Luc. x), nullam timeamus formidinem, nec luporum, Christo custode, vereamur insidias: sed dicamus, *Dominus illuminatio mea, et salvator meus; quem timebo* (Psal. xxvi, 1) et cætera, quæ in vicesimo sexto psalmo continentur.

(Vers. 14 seq.) *Lauda filia Sion, júbila* [Vulg. jubilate], *Israel, lætare et exsulta in omni corde, filia Jerusalem. Abstulit Dominus judicium tuum, avertit inimicos tuos: rex Israel Dominus in medio tui, non timebis malum ultra. In die illa, dicetur, Jerusalem, noti timere: Sion, non dissolvantur manus tuæ: Dominus Deus tuus in medio tui fortis ipse salvabit, gaudebit super te in lætitia, silebit in dilectione tua* [Vulg. sua]: *exsultabit super te in laude. Nugas quæ [Vulg. qui] a lege recesserunt, congregabo, quia ex te erunt: ut non ultra habetas super eis opprobrium. LXX: Gaude, filia Sion; prædica, filia Jerusalem, exsulta et delectare de toto corde tuo, filia Jerusalem. Abstulit Dominus iniquitates tuas, redemit te de manu inimicorum tuorum, rex Israel Dominus in medio tui: non videbis mala ultra. In tempore illo, dicit Dominus Jerusalem, confide, Sion, non dissolvantur manus tuæ: Dominus Deus tuus in te fortis salvabit te: adducet super te lætitiã, et innovabit te in charitate sua, et lætabitur in te* 728 *in delectatione, quasi in die solemni: congregabo confractos tuos.* ^a *Væ qui accepit super*

eam opprobrium. Non videatur mirum, ut sæpe diximus, aliter Hebraica capitula, et aliter LXX Græca videlicet Latinaque finiri. Ubi enim in sensu diversa translatio est, ibi necesse est diversa esse vel principia vel fines. Judæi cum Christo, quem patant esse venturum, hæc sibi omnia repromittunt, quæ nos qui Christum suscepimus, jam cum ipso sumus omnia consecuti. Si quis ergo Christianorum, et maxime novorum prudentium, quorum nomina tæceo, ne quemquam lædere videar, existimat necesse prophetiam esse completam, sciat falso Christi portare se nomen, et Judaicam animam, circumcisionem tantum corporis non habere. Si enim hæc necesse factum sunt, sed futura, frustra credidimus Salvatoris adventum: frustra autem non credentes intelligimus in nobis esse completam mysterium, quod temporibus æternis tacitum est, et nunc manifestatum est per Scripturas propheticas et adventum Domini nostri Jesu Christi (Coloss. 1). Denique consideremus ordinem lectionis, et videbimus, quod dicitur non ad Judæos, sed Christi Ecclesiam pertinere. Post hoc enim quod præcesserat (*Judicium meum in congregationes gentium, ut suscipiam reges, usque ad eum locum, ubi ait: Ut invocent omnes nomen Domini, et serviant ei sub jugo uno: Et, ultra flumina Æthiopiæ suscipiam* ^b *in dispersis micis qui afferent mihi vict-*

^b Idem ms., *suscipiam inde dispersos meos, erit lectioni et Græci quidam libri suffragantur.*

mas: et post reliquias populi Israel, credentes in Christo atque salvatas, de quibus dicitur: *Et timebunt nomen Domini qui sunt reliqui de Israel, et non erit qui exterreat eos*. Spiritus sanctus de generali mundi consummatione prædicans loquitur: *Gaude, filia Sion, prædica, filia Jerusalem*, lætare et delectare de toto corde tuo, filia Jerusalem. Omnis quippe Ecclesiastica anima, quæ in specula constituta est, et contemplatur pacem, lætatur et gaudet iniquitates a se esse sublatas, et ^a redemptas ab eo qui pretiosos sanguine omnes redemit. *Christus enim factus est sapientia nobis a Deo, et iustitia, et sanctificatio, et redemptio* (1 Cor. 1, 30). Et redemit nos rex Israel, qui habitat in medio nostri, dicens: *Ego et Pater meus veniemus, et mansionem apud eum faciemus* (Joan. xiv, 23); et *habitabo et inambulabo in eis* (Levit. xxvi, 12): **729** et ultra non videbimus mæla, solas virtutes cogitantes atque facientes. In illa die, dicit Dominus, videntibus nobis pacem, et in sublimi positus, ne dissolvantur manus tuæ, qui et per Isalam dixit: *Confortamini manus dissolutæ, et opera tua robusta sint* (Isai. xxxv, 3). Dominus enim fortis, cui nemo potest resistere: salvator tuus, ipse tibi reddet lætitiã quam perdidisti, et veteri homine projecto, in novo ambulare te faciet, et hæc faciet in dilectione sua: non tuo merito, sed misericordia sua. Et lætabitur in te, et delectabitur, quasi pinguisam solemnitatibus tuæ hostiam suscipiens salutem tuam: et ipse tibi dicit: congregabo contritos tuos: *Cor*, quippe, *contritum et humiliatum Deus non despiciet* (Psal. l, 19); et, *Calamum contritum non confringet* (Isai. xlii). Hæc interim si voverimus de secundo adventu accipere Salvatoris. Porro quia propheta Zacharias ad similem lætitiã cohortatur Sion et Jerusalem, et hanc ipsam prophetiam Matthæus dicit in primo adventu Christi esse completam (Matth. xxi), necessitate compellimur, immo ordine ipso ducimur veritatis, quod in Sophonia dicitur, non futurum sperare, sed factum. Scriptum est enim in Zacharia: *Gaude vehementer, filia Sion; prædica, filia Jerusalem: ecce rex tuus venit tibi iustus et salvator: ipse humilis et ascendens super jugalem* (Al. subjugalem) et *pullum novum* (Zach. ix, 9). Hæc juxta Septuaginta dicta sint. Cæterum juxta Hebraicum, laudare jubetur Ecclesia et jubilaris Israel, sensu videns Deum, et exsultare atque lætari in omni corde locus pacis, ad quem dictum est: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (Joan. xiv, 27). Abstulit enim in fine et in consum-

^a Duo ms., et redemptam se ab eo.

^b Videntur ob ejusdem vocis *liberam* recursum hæc e vulgatis libris verba excidisse, quæ in Reginæ ms. hic interserunt: *Non timebis ultra malum. In die illa dicitur ad Jerusalem liberam, quæ et si velis textui inferre, non abnuerim.*

^c Idem et Isidorus sentit Originum lib. x, lit. N, ubi, *Nugas*, inquit, *Hebræum nomen est, ita enim et in prophetis est expositum, ubi dicit Sophonias, Nugas qui a lege recesserunt*, et cætera, quæ ex præsentis Hieronymi testimonio delibavit. Equidem Latinæ linguæ ingenium, sive originem minime referre, sed ab alia antiquiori lingua adscitum videatur voca-

tionem mundi iudicium ejus, nequaquam eam iudicans atque corripiens, sed salvans: et avertit inimicos ejus, dæmonum turbas. Rex Israel Dominus in medio ejus erit: non timebit ultra malum. In die illa dicitur ad Jerusalem liberam ^b: non quæ servit cum filiis suis, sed quæ est mater sanctorum (*Galat. iv*): Noli timere, Sion (ipsa **730** quippe est et Jerusalem), nequaquam tua opera dissolvantur: nec facies quæ te fecisse lugebis (*Al. lugebas*). Dominus Deus tuus, qui salvabit te, fortis et potens, ipse habitabit in medio tui, gaudebit super te in exultatione et lætitiã, et silebit peccata tua in charitate (*Al. in pace*), qua te dilexit: et exsultabit super te in laude, vel quia laudabilis sis, vel quia cum tuis laudibus canas. *Nugas*, sive, ut Aquila interpretatus est, *translatos, qui a te recesserunt, congregabo, quia ex te erant*, hoc est, hi qui per vitia atque peccata de tuo sinu fugerant, et facti erant sub dæmonum potestate, redintegrato omnium statu, venient ad te, et nequaquam ultra super perditis filiis tuis patieris opprobria. Id quod diximus *nugas* ^c (נָגָס), sciamus in Hebræo ipsum Latinum esse sermonem, et propterea a nobis ita ut in Hebræo erat, positum: ut nosse possimus linguam Hebraicam omnium linguarum esse matricem, quod non est hujus temporis disserere. Miror autem Aquilam et Septuaginta, pro eo quod nos interpretati sumus *erant*, in eo videlicet loco ubi diximus: *Congregabo quia ex te erant*: pro, *erant*, interpretari voluisse *væ*, sive *o*: quod semper Aquila non pro plangendo, sed pro vocando et inclamando ponit: *נָגָס* (נָגָס) enim, cujus verbi initium est, *sum*, præteritum tempus numero plurali significat, *erant*, vel *fuerant*. Hæc scio molesta esso lectori, qui si animadverterit non me controversias et declamationes scribere, nec in locis exsultare communibus: sed Commentarios, et Commentarios prophetarum, reprehendet potius sicubi rhetorum more ludere voluero, quam arguet in tantis obscuritatibus ut dignum est immorantem.

(Vers. 19, 20.) *Ecce ego interficiam omnes qui affixerunt te in tempore illo: et salvabo claudicantem, et eam quæ ejecta fuerat congregabo: et ponam eos in laudem et in nomen in omni terra confusionis eorum. In tempore illo quo adducam vos; et in tempore quo congregabo vos: dabo enim vos in nomen et in laudem omnibus populis terræ, **731** cum convertero captivitatem vestram coram oculis vestris, dicit Dominus. LXX: ^d *Ecce ego faciam in te, propter te, in**

bulum ipsum *Nugas*. Hoc propemodum indicat et Charisius lib. 1, ubi: *Nugas*, inquit, *licet indeclinabile sit: tamen commune est trium generum, hic, et hæc, et hoc Nugas*. Nos hæc in Hieronymi dixerimus gratiam, quem post Drusium criticorum filii passim suggillant, contententes non eandem esse vocis *nugæ* significationem in Latino atque Hebræo, in quo idiomate sonare potius aiunt, *mærore affectum*. Diximus et alibi hæc de re, nec pauca Martianeus in S. Doctoris defensionem seorsum congescit. Paulo post Regin. ms. præfert, *ut nos possemus scire, pro ut nosse possimus.*

^d Versiculus, *Væ qui accepit, etc., quem diximus*

tempore illo, et salvabo expressam, et repulsam suscipiam, et ponam eos in gloriam, et nominatos in omni terra. Et confundentur in tempore illo, quando bene vobis fecero : et in tempore cum suscepero vos, quia dabo vos nominatos, et in gloriam in cunctis populis terræ; quando convertero captivitatem vestram coram vobis, dicit Dominus. Et hoc synagoga quæ non claudicat, sed utroque truncata est pede, pollicetur sibi in adventu Christi sui, quem sperat esse venturum : et putat, omnes gentes interficiendas a Domino, quæ affixerunt Israel, et salvandam synagogam, et eam quæ acceperat libellum repudii colligendam, et ponendos eos in laudem, et in nomen in omni terra captivitatis suæ, in qua fuerant ante confusi. Et hoc fieri tempore, quando captivitas reducta fuerit Jerusalem, et exstructum templum, et reliquos cæremoniarum ordo servatus. Hæc sibi reproponit, et propterea non agit pœnitentiam, et dum sperat incerta, perdit certam salutem. Nec miror synagogam hæc dicere, quæ quia non recipit Christum, oculos dolet, et cum Lia lippescit, et non amatur a Jacob, et Rachel succedente, negligitur (Gen. xxix). Christianos miror, immo semi-Judæos, qui sibi videntur esse de Ecclesia, ita dicere et ea profiteri, quæ si vera sunt, frustra credimus in Christum, et omne nostrum tollitur sacramentum, et miserabiliores sumus omnibus hominibus, credentes eum venisse qui non venit. Quia autem spes nostra certa est, et Judæorum cassa sunt vota, secundum priorem intelligentiam jam texamus præsens extremumque capitulum, et de Jesu filio Sirach testimonium proferamus : *Qui mittit lapidem in excelsum, super caput suum mittit (Eccl. xxiii)*. Quia enim Sion et Jerusalem in excelso positæ sunt, quicumque Sion detrahit et Jerusalem, et mittit in eam contumeliarum lapides, in suum eos caput jacit, et revertetur opprobrium ejus in caput suum : *Et dolor ejus et iniquitas a super verticem ejus descendet (Ps. vii, 17)*. Quanti hodie exprobrant animæ, **732** Dei mysteria consecretanti, volentique videre pacem ejus, et dicunt : *Insanus est, et ebrius, et musto plenus : hominum coetus fugit : delicias aspernatur : aurum pro luto computat : solam diligit paupertatem. Qui autem infideles sunt, etiam crucem Christi exprobrant ei, et ai quando eum in angustia viderint et in tentatione, dicunt : Ubi sunt misericordiæ tuæ, et justitiæ quas operatus es? Quid loquar de infidelibus, cum Ecclesiarum nonnulli principes hujusmodi hominibus exprobrant, et vitam ipsorum arbitrentur amentiam, et non præsentem laudent conversationem, sed vetera peccata exprobrant? nec audiunt esse præceptum : *Noli improperare homini qui convertitur a peccatis suis (Eccl. viii)*. Væ igitur ei, qui tulit opprobrium atque suscepit, et hujusmodi se officio mancipavit, ut detraheret Sion, et civitati Dei : quia pro*

in ms. Regio superiori capitulo non adjungi, huic in eodem ms. præmittitur.

^a Ms. Regin., *iniquitas ejus super verticem illius : et paulo post, Dei mysteria contrectanti, pro conse-*

PATROL. XXV.

hac injuria urbis suæ ultor est Dominus, et dicit ad Sion : *Ecce ego faciam in te propter te, id est, faciam ultionem tuam, et salvabo afflictam, sive ut in Græco dicitur, expressam ; ut sit sensus : Ego salvabo eam, quæ in præsentiarum quasi^b uva et oliva, ita tentationibus atque pressuris, ut prælo et trabe pressa est et afflicta, ut vinum faceret et oleum, et de vino biberet Jesus in regno Patris sui ; de oleo autem ungeretur præ participibus suis. Ego puto propter expressionem talis vini et olei, Job multa perpessum : postquam autem vinum, et oleum fecerat, audisse a Domino : *Putas me aliter tibi respondiisse, nisi ut appareres justus? (Job. xl, sec. LXX)*. Quasi ad uvam et olivam loqueretur : Existimas me aliter te pressisse et afflixisse atque contrivisse, nisi ut vinum de te et oleum exprimerem? Sequitur : *Et eam quæ repulsa fuerat, suscipiam*. Videtur nos Deus repellere quando relinquit tentationi. Unde et Job, *Visitatio, inquit, Domini respexit [Al. despexit] me (Job. x, 12)*. Et non solum justii loquuntur, et dicunt, *Nunc autem repulisti et confundisti nos*, sicut in quadragesimo tertio psalmo scriptum est; sed ipse Dominus atque Salvator, ex persona hominis quem assumpsit, *Tu autem, ait, repulisti et despezisti ; distulisti Christum tuum : subvertisti testamentum 733 servi tui*. Quod autem justorum persona sit in quadragesimo tertio psalmo dicentium : *Nunc autem repulisti et confundisti nos*, ex sequentibus approbatur : *Hæc omnia venerunt super nos, nec oblitum sumus te, neque inique egimus in testamento tuo : nec recessit retro cor nostrum*. Eam igitur quæ in tentationibus videbatur abjecta, suscipiet Dominus in fine : et ponet eos in gloriam et nominatos in universa terra, filios videlicet expressæ et repulsæ, id est, Ecclesiæ. Quos autem alios possumus intelligere filios Ecclesiæ nominatos, nisi apostolos? Vide mihi Petrum et Paulum et Matthæum et Joannem; et considera hoc quod ad Abraham repromissum est : *Magnificabo nomen tuum, in illis opere peripetratum*. Quotidie nominatur in Ecclesia, quotidie magnificatur nomen eorum : non quod ipsis prosit a nobis in Ecclesia nominari : sed quod nos magnificentantes nomen eorum, et quæ scripserunt lectitantes, consequamur salutem. In tempore, inquit, illo, quando expressa et repulsa suscepta fuerit, et filii ejus positi in gloriam (glorietur [Al. gloriabitur] **734** quippe Dominus in athletic suis, cum eos viderit coronari, sicut gloriatus est adversus diabolum de Job : unde et Apostolus in profectu discipulorum suorum exsultans, ait : *Etiā per vestram gloriam*) confundentur qui adversarii vestri fuerant, et tulerant contra vos opprobrium : et tunc videbunt eos quos miseros putaverant, esse felices, et quos pauperes existimabant atque dejectos, potentes fieri atque gloriosos. Tunc cernent captivitatem eorum*

ctanti. Denique inferius, *quid loquar de infidelibus? hæc cum Ecclesiarum, etc.*

^b Idem ms. quasi si ad uvam et olivam; et mox, ut prælo et tapeto pressa, etc.

per quam in hoc sæculo duro fuerant imperio subjugati, reduci in caelestem Jerusalem: seque resurgere in opprobrium et in confusionem æternam. Tribue nobis, Jesu Christe, expressis et afflictiis et repulsis in isto sæculo, ut nos recipias et ponas in gloriam: confundatur ^a in tempore excetra, cessent

^a Hunc locum more suo depravarunt veteres editores, congingentes de suo hujusmodi lectionem, *Confundatur quod superbit, cessent sibi*, etc., non intelligentes de Rufino scriptum esse, *Confundatur in tempore excetra*, ut confusio momentanea ei profi-

ciat et salutem operetur. Quod et nos apprecamur remulis nostris, qui hodie confusioi subjacent et contempti. MART. — Ollm erat, *confundatur quod superbit; cessent*, etc. Regim. ms., *confundatur serpens et hydra, cessent*, etc.

S. EUSEBII HIERONYMI,
STRIDONENSIS PRESBYTERI,
COMMENTARIORUM
IN AGGÆUM PROPHETAM
AD PAULAM ET EUSTOCHIUM
LIBER UNUS.

Prologus.

735-736 Secundo anno Darii, regis Persarum filii Hytaspis, septuagesimum annum desolationis templi fuisse completum (quem Jeremias (Cap. xxv) vaticinatus est) Zacharias quoque propheta testis est: qui cum Visionis suæ titulum in secundo anno ejusdem regis undecimo mense Sabbath, vicesima quarta die præposuisset, adiecit, dicens: *Domine exercituum, usquequo non misereberis Jerusalem et urbium Juda, quibus iratus es? Iste septuagesimus annus est* (Zach. i, 7, 12). Sed et Esdras, exstructo tantum altari, et jactis fundamentis templi, ad litteras regis Artaxerxis prohibitum opus refert: *Tunc intermissum est opus domus Dei in Jerusalem, et non fiebat usque ad annum secundam regni Darii, regis Persarum* (1 Esdr. iv, 24), statimque addidit: *Prophetauerunt autem Aggæus propheta et Zacharias filius Addo, prophetantes ad Judæos qui erant in Judæa et Jerusalem, in nomine Domini Israel: Tunc sarreuerunt Zorobabel filius Salathiel, et Jesus filius Josede,*

B *et cœperunt edificare templum Dei in Jerusalem, et cum eis prophetae Dei adjuvantes eos* (1 Esdr. v, 1, 2). Quo tempore a part Romanos septimus a Romulo regnabat **737-738** Tarquinius Superbus, habens annam Imperii vicessimum septimum, qui post octo annos expulsus est a Bruto: ac deinde rempublicam per annos quadringentos sexaginta quatuor, usque ad Julium Cæsarem consules administraverunt. Hoc propterea, o Paula et Eustochium, dicimus, ut de ipso statim titulo, quæ ætate Aggæus propheta cœnoscit, agnoscat. Sciendumque est interm, juxta Hiteram, magni spiritus et Aggæum fuisse et Zachariam prophetas: ut adversum Artaxerxis regis edictum, et Samaritanos gentesque cunctas per circuitum, edificationem templi impediunt, jubent templum exæri: Zorobabel quoque et Josam filium Josedeæ, et populum qui cum eis erat, non minus fidei: et prophetas magis audirent jubentes, quam prohibentis regis Imperium.

INCIPIT LIBER.

737 (Cap. I. Vers. 1.) *In anno secundo Darii regis, in mense sexto, in die una mensis factum est verbum Domini in manu Aggæi prophetae. Quia populus qui videbatur sibi redisse de captivitate, needum edificaverat templum, nec muros exstruxerat civitatis, nec habebat gloriam pristinae Jerusalem: sed habi-*

tabat in domibus concavis, et ut significantius Græce dicitur: *καλοστάθμους*, id est, deorsum positus et in convalle demersis: propterea non ad eos fit sermo Dei sub rege Ezechia, sive Amos, sive Josia; qui quamdiu stabat Jerusalem, populo Dei imponebant; sed sub Darii rege, Persarum principe, de